

# DESPRE OLĂRIA MEDIEVALĂ TIMPURIE CONFECTIONATĂ LA ROATA ÎNCEATĂ (SEC. VII–IX) ȘI ETAPA DE ÎNCEPUT A RĂSPÂNDIRII SALE ÎN REGIUNILE CARPATO–DANUBIENE

BY  
IOAN STANCIU\*

## Abstract:

*In the investigated area the common use vessels made on slow wheel were the main technological category of pottery used since the second half of the seventh century and the eighth century especially, although regional variations can always be found. In the case of the Carpathian Basin, respectively the Avar Khaganate and the neighboring regions, the origin of slow-wheeled pottery, with almost stereotypical decoration, can be more clearly specified of the Late Antiquity environment in the central-southern and eastern regions of the Alpine arc, as the archaeological literature repeatedly indicates. Known data suggest the spread of this type of pottery in the Khaganate from the second half of the 7<sup>th</sup> century, probably against the backdrop of the gradual decline of pottery workshops that produced with the help of the fast wheel, in the cursive technological model of Late Antiquity, which was still present in ancient Pannonia and in Transylvania. The Avar Khaganate probably played a role in the transmission of the new type of pottery from the mentioned date. However, in peripheral areas or near its borders it seems that, though to a lesser extent, pots modeled on the slow wheel, with or without the usual decoration, were already used during the first half of the seventh century. It is possible that in some territories where the Early Slavs were already settled the slow potter's wheel was adopted a little earlier (gradually replacing crude-handmade vessels) compared to the stage when such pottery began to be used in the Avar Khaganate. The difference between products made with a „fast wheel” and those made with a „slow wheel” (terms whose suitability is debatable) is more related to the efficiency of the production supported by the appropriate devices, the former being more efficient. The potter's experience and skill have always mattered, and slow-wheeled vessels are no better than fast-wheeled in terms of their suitability for the requirements of food preparation or storage. For a relatively long time, the production of such pottery, as a household industry, has met the needs of small local markets, in connection with an entirely rural habitation.*

**Keywords:** pottery; slow-wheel, 7th century; Carpatho-Danubian regions.

Roata olarului este un dispozitiv pivotant care permite să fie dată unei mase de argilă o mișcare circulară cu viteză suficientă (estimări variabile, uneori se apreciază că în jur de 60 rotații pe minut), pentru ca forma vasului să se constituie sub efectul conjugat al mâinilor și al forței centrifuge. Roata poate fi în mod continuu mișcată de către o a doua persoană ori prin acțiunea constantă a piciorului asupra unei volante, dar și prin impulsuri succesive, în acest caz ea fiind efectiv utilizată doar din etapă în etapă, respectiv atâta vreme cât păstrează mișcarea de rotație la viteza necesară. Factori critici în utilizarea roții olarului sunt tocmai viteza de rotație, încetinită de fricțiunea dintre mâinile olarului și lutul supus modelării, impulsul inițial de la care începe modelarea (*momentum*), respectiv stabilitatea suportului pe care se modelează vasul, adică lipsa sau prezența oscilațiilor<sup>1</sup>.

Cu precădere diverse situații etnografice indică cele două forme constructive de bază ale adevăratei roți a olarului: roata simplă (*stick wheel*) și roata dublă (*kick wheel*)<sup>2</sup>. Dacă cea dintâi poate include variante ale „roții încete”, roata dublă

---

\* Institutul de Arheologie și Istoria Artei al Academiei Române – Filiala Cluj; istanciu2001@yahoo.fr.

<sup>1</sup> Exemple pentru definiție: BALFET *et al.* 1983: 63; CUOMO DI CAPRIO 1985: 70-78; GUTHNICK 1988: 192; ROUX 2009: 197-198; RICE 2015: 141. În privința regiunilor din interiorul bazinului carpatic se presupune că roata olarului a apărut spre mijlocul secolului al VI-lea a. Chr., în legătură cu grupul Vekerzug, ca rezultat al contactelor cu mediul grecesc de la Marea Neagră, mediate de regiunea Nistrului mijlociu (ROMSAUER 1991).

<sup>2</sup> Cea dintâi presupune un suport de formă circulară cu un diametru mai mare, care se rotește pe un ax central, de regulă impulsul inițial fiind dat cu ajutorul unui băț, uneori acționat de un asistent al olarului. Mișcarea de rotație poate dura fără oprire până la cinci minute (30-

sau „de picior” (acționată cu piciorul) ar trebui să fie *rota figuraris* sau *orbis* din lumea romană, așa cum de obicei se crede<sup>3</sup>. Totuși, nici informațiile scrise, frecvent lipsite de precizie și nici sursele iconografice nu susțin această imagine. Conform unei indicații, o astfel de roată a olarului, cu volantă mai grea și un disc superior pe care vasul era modelat, ar fi ajuns în apusul Europei abia în perioada Renașterii, ca împrumut tehnologic din Orientul Mijlociu, în legătură cu producerea vaselor din faianță sau porțelan<sup>4</sup>. Așadar, forma, respectiv construcția mai precisă a unei roți rapide a olarului rămâne neclară nu doar în privința perioadei medievale timpurii, ci și în legătură cu antichitatea romană.

Inclusiv în literatura românească de specialitate olăria medievală timpurie confecționată la roată a fost mereu separată în două subcategorii tehnologice, în corespondență fiind presupuse și roți ale olarului cu construcții diferite: „roata înceată” sau „lentă” („de mână”, acționată cu mâna) și „roata rapidă” („de picior”, acționată cu piciorul). Este o explicație probabil influențată și de ideea că orice suport care permite o mișcare de rotație ar putea fi înțeles ca precursor al roții olarului, acceptat fiind cursul unei evoluții graduale, lineare, de la un suport rotativ oarecare la roata acționată cu mâna, apoi la cea rapidă, pusă în mișcare cu ajutorul piciorului<sup>5</sup>. Chiar dacă acest punct de vedere este mai rezonabil în raport cu ideea despre apariția bruscă a roții olarului propriu-zise, adică inventarea acesteia, sunt deja precizate suficiente argumente care indică faptul că această evoluție, oricum secvențială, nu poate fi considerată una cursivă, constant produsă în timp și spațiu, deoarece au intervenit mereu condiționări tehnico-economice și factori sociali specifici diverselor regiuni și comunități<sup>6</sup>. Probabil că măcar uneori astfel de variabile ar putea explica acceptarea sau revenirea la un instrument mai

---

40 rotații), timp în care olarul așezat alături modelează vasul. În funcție de operațiile necesare acesta putea folosi și mâna pentru a roti suportul. Roata dublă este alcătuită dintr-un suport mai mic pe care vasul se modelează și o volantă mai mare și mai grea, acționată cu piciorul. Cele două componente sunt unite printr-un ax vertical, mecanismul asigurând și evitarea oscilațiilor care puteau deranja procesul de modelare. Dimensiunea mare a volantei permite acumularea energiei obținute prin impulsuri repetate și controlate, în funcție de cerințele modelării vasului, fiind menținută rotirea constantă a suportului pe care olarul lucrează. Spre exemplu, a se vedea RICE 2015: 141-142.

<sup>3</sup> CHAPOT 1919: 372; *Dictionnaire archéologiques des techniques*, vol. I, Paris 1963, 258-259. În mod obișnuit a fost și instrumentul folosit în olăritul tradițional din România. Ca exemple NICOLESCU, PETRESCU 1974: 22 și GODEA 1982: 27-28, 50-51.

<sup>4</sup> DESBAT 2004; DESBAT 2014; GUTHNICK 1988: 96. Mai sigure sunt contextele identificate în legătură cu ateliere de olărie din perioada romană, respectiv gropi circulare sau ovale, mai rar rectangulare, cu diametre între 0,60–1 m, cu gropi mai mici în centru, acestea uneori garnisite cu pietre, care delimitau negativul axului roții, fix sau mobil. Astfel de roți ale olarului au fost comparate cu cele medievale, cu ax fix și acționate cu bastonul, documentate arheologic, dar și prin surse iconografice (DESBAT 2004: 142-149; DESBAT 2014: 539-546). Folosirea unor astfel de dispozitive este atestată pe durată lungă în perioada post-romană, inclusiv pe cale arheologică (LETERME 2008). În privința epocii romane, intră în discuție coexistența celor două tipuri de roți rapide, adică una acționată cu mâna și cea pusă în mișcare cu ajutorul piciorului (SCHMID 2008: 124-127).

<sup>5</sup> În sensul unei posibile evoluții, adică de la suporturi nepivotante la cele pivotante, apoi roata simplă, roata dublă (prin aceasta se înțelege de obicei roata rapidă propriu-zisă). A se vedea FOSTER 1959. Evoluție de la simple suporturi rotative, la roțile lente, apoi roți rapide „ușoare”, „de greutate medie” și „grele” indicată la GUTHNICK 1988. În orice caz, modelarea pe roată nu se datorează inventării roții rapide, fiind vorba despre un proces gradual de îmbunătățire a dispozitivului, până la stadiul în care acesta a asigurat energie cinetică suficientă. Dispozitivele rotative din mileniul III a. Chr. nu au fost concepute și utilizate asemenea roții rapide de mai târziu (COURTY, ROUX 1995: 48).

<sup>6</sup> Această variabilitate a tehnicilor de confecționare a fost avută în vedere și de către unii dintre arheologii români interesați de ceramica medievală timpurie, cu trimiteri la roți ale olarului cu construcții diferite, însă doar presupuse în funcție de aspectul vaselor pe care le-au examinat. Astfel, Maria Comșa definea o parte a olăriei culturii Hlincea (Moldova) ca fiind „lucrată pe o roată primitivă”, spre deosebire de vasele găsite în necropolele tumulare de la Nușfalău și Someșeni (nord-vestul Transilvaniei), care ar fi de altă factură, respectiv „lucrate la roata perfecționată cu învârtire rapidă” (COMȘA 1960: 162). De fapt, cele din urmă au aspectul specific olăriei astăzi înțelesă ca fiind confecționată pe o roată înceată, diferită fiind modelarea calitativ superioară. Cu trimitere la paralele etnografice aceeași autoare a descris câteva variante ale unor roți acționate cu mâna sau genunchiul, delimitate în funcție de modul în care axul era fixat în disc (COMȘA 1961: 292-293). Uneori au fost separate trei tipuri de roată, care ar fi sesizabile tocmai datorită unor particularități ale aspectului vaselor: roata rapidă (acționată cu piciorul), roata „încetinită” (cu o turație medie, probabil acționată cu mâna, suprafața interioară a vasului fiind netedă) și roata înceată propriu-zisă (cu turații inegale, acționată cu mâna). A se vedea TEODORESCU 1964: 489. „Roată de mână cu învârtiri rezezi” la COMȘA 1959: 72. Roata „încetinită” ar trebui să coincidă celei „cu turație medie”, așa cum apare la alți autori (ca exemple STANCIU 1994: 306, TENTIUC 1996: 111, POSTICĂ 2007: 163 sau COSMA 2011: 61). Este vorba despre o delimitare suspect de precisă, care nu ține cont de experiența și priceperea olarului. Eventual, am putea presupune că această roată încetinită sau cu turație medie, superioară celei lente, învârtită în principal cu mâna, să fi fost acționată de fapt cu piciorul, dar angrenajul mai simplu al instalației nu permitea o viteză de rotire comparabilă cu cea a unei roți rapide propriu-zise. De mai multă vreme a intrat în discuție și o altă posibilă categorie tehnologică, „mixtă”, adică vase al căror corp a fost modelat fără ajutorul roții, aceasta fiind folosită doar pentru ajustarea părții superioare, cu precădere a marginii, cu buza vasului. Mai multe detalii la MERVA 2014: 211-212. În raport cu olăria medievală timpurie din nord-vestul României, precizări neconcludente în sensul acestei explicații la STANCIU 1994: 305-306, STANCIU 2003: 250 sau ROMÁT, LAKATOS 2014: 246, Fig. 1. Cu trimitere la material din partea nord-estică a Ungariei, Rozália Bajkai se referă la „secondary turned ceramic”, ca o categorie intermediară între olăria lucrată cu mâna și cea confecționată la

simplic (roata încetă ca exemplu), fără a fi neapărat necesară invocarea regresului tehnologic ori incapacitatea de a fi preluat și folosit un dispozitiv perfecționat. Uneori, potențialul efectiv al roții olarului nu a fost exploatat la capacitate maximă, iar ea putea să fi fost folosită ca o simplă turnetă<sup>7</sup> sau, în lipsa unui olar competent, resturile unor vase confecționate pe o roată rapidă ar putea să ne indice astăzi urmele unei roți încete.

Cel puțin exemplele susținute de surse etnografice – și acestea nu sunt puține – indică o varietate exasperantă a situațiilor concrete<sup>8</sup>. Marea majoritate a trimerilor la aceeași categorie de informații indică „roți încete” joase, apropiate de nivelul solului, manipulate din poziție șezândă sau de pe genunchi, altele puteau fi montate pe un suport de felul unei banchete, pe care olarul era așezat<sup>9</sup>. Indiferent dacă este numită *tournette* sau „roată încetă”, acest dispozitiv poate fi semnalat din locuri și perioade diferite, discul poate să aibă diametre și greutate distincte, așa cum vor fi existat îmbunătățiri tehnice de detaliu, uneori puteau fi puse în mișcare de o a doua persoană sau acționate cu bastonul. Ca urmare, diferențele dintre ele puteau fi substanțiale, unele dintre astfel de utilaje posibil cu parametri apropiați de cei specifici roților rapide. Probabil că și în jumătatea răsăriteană a Europei „roțile încete” din perioada medievală timpurie prezentau în privința construcției forme mai mult sau mai puțin asemănătoare, cu avantaje și dezavantaje de ordin tehnic, determinate în principal de durata și viteza mișcării centrifuge<sup>10</sup>.

Mai sigur este că astfel de diferențe nu pot fi precizate, cel puțin atunci când demersul arheologului este sprijinit pe simpla examinare vizuală a unui vas, oricât de atent ar fi aceasta. Aspectul olăriei medievale timpurii confecționate la o roată de regulă calificată ca fiind încetă este unul cvasi-uniform (în zona studiată cel puțin), iar diferențele calitative ar putea fi puse și pe seama îndemnării și experienței celui care a realizat produsul. În privința corectitudinii denumirii „roată încetă” au fost formulate rezerve<sup>11</sup>. O analiză mai atentă indică termenii „roată încetă” și „roată rapidă” ca fiind prea restrictivi. Diferența principală dintre cele două dispozitive este aceea că în cazul celui dintâi olarul exploatează o mișcare de rotație intermitentă, iar cel de-al doilea oferă posibilitatea utilizării unei mișcări constante. Există exemple de roți acționate cu mâna care pot fi utilizate de către femei ca simple turnete, dar același dispozitiv poate fi folosit și ca o veritabilă roată de către bărbați, importantă fiind și greutatea volantei<sup>12</sup>.

Unele dintre roțile explicate ca „încete” nu sunt lente datorită faptului că prin construcția lor nu ar fi capabile să genereze suficientă energie cinetică. În mod impropriu ele au fost astfel denumite, deoarece mișcarea de rotație necesară modelării vaselor este intermitent obținută, în funcție de operațiile pe care olarul le execută, uneori chiar cu ambele mâini. Apoi, nu este obligatoriu ca astfel de roți să fie „de mână”, deoarece uneori puteau fi acționate cu piciorul<sup>13</sup>.

---

roata rapidă, adică ar fi vorba despre vase similare celor lucrate cu mâna, dar mai îngrijit, iar pereții sunt mai subțiri (BAJKAI 2015: 230). În ciuda unor investigații detaliate, macro- și microscopice, vase lucrate cu mâna și ajustate apoi la roată nu au fost identificate în așezări ca cea de la Zillingtal ori în cimitirul corespunzător din Austria estică (HEROLD 2010: 8-19), Örménykút 54, în Ungaria sud-estică (HEROLD 2004: 19-37), Karos și Zemplénagárd din partea nord-estică a Ungariei (HEROLD 2006: 10-14, 21-24) sau Vörs, în sud-vestul Ungariei (HEROLD 2006: 43-46). După o opinie, astfel de vase ar trebui să aibă corpul simetric, urmele ajustării la roată fiind vizibile în partea superioară, cu o suprafață mai netezită (BARFORD 2001: 67). Poate că aspectul unor astfel de vase este înșelător, pe de o parte datorită modelării îngrijite a unor exemplare confecționate fără roata olarului, pe de alta ar putea fi vorba despre vase neglijent modelate la o roată încetă. Exemplarele despre care se presupune că au fost confecționate în această tehnică mixtă au fost alăturate olăriei modelate la roata încetă (VIDA 1999: 28). Denumirea, respectiv categoria „ceramică ajustată la roată” („nachgedrehte Keramik”) rămâne cu determinare ambiguă în cazul olăriei medievale timpurii (MACHÁČEK 1997: 354).

<sup>7</sup> DESBAT 2014: 548.

<sup>8</sup> BALFET 1973: 110.

<sup>9</sup> FOSTER 1959: 106-107, 108-110; BALFET *et al.* 1983: 65, 70; CUOMO DI CAPRIO 1985: 69-70; GUTHNICK 1988: 90, 106, Fig. 1.b-d; GELBERT 1994: 61.

<sup>10</sup> Ca exemple, mai multe modele la BOBRINSKII 1991: 36-37, Fig. 11-12 și FUSEK 2009: 105, Fig. 4.2. A se vedea și MERVA 2014: 209-211.

<sup>11</sup> O referire a lui George M. Foster la mai vechea părere a lui Gordon Childe, după care denumirea „de roată încetă” este una auto-contradictorie, iar traducerea în această formă a termenului *tournette* din franceză a fost nepotrivită (FOSTER 1959: 109). A se vedea și RICE 2015: 141.

<sup>12</sup> DESBAT 2014: 548.

<sup>13</sup> BALFET 1973: 113; CUOMO DI CAPRIO 1985: 70; GUTHNICK 1988: 90; DESBAT 2014: 546. Roata „cu turație medie” sau „încetinită” din perioada medievală timpurie putea să fi fost acționată cu piciorul, diferențele de calitate ale modelării fiind rezultatul îndemnării și experienței olarului (FIEDLER 1992, vol. 1: 122). Poziție de principiu la DOSTÁL 1994: 226, adică ateliere și olari care lucau cu dotări tehnice variate, diferite variante ale roții acționate cu mâna, probabil și roata mișcată cu piciorul, utilizarea unor șabloane. În acest sens, este interesantă o precizare care face trimitere la unele vase (cultura Dridu), care ar fi fost modelate la o roată încetă, dar cu îndemănare sporită (DIACONU 1994: 36-37).

În legătură cu perioada medievală timpurie, de cele mai multe ori diferența dintre „roata înceată” și „roata rapidă” este înțeleasă ca una determinată de caracteristici tehnice, respectiv construcția mai simplă ori complexă, perfecționată, a dispozitivului. Dar, după o exprimare potrivită, semnificația culturală a roții olarului nu este dată de forma sau construcția în sine, ci de capacitatea meșterului de a exploata pe deplin aparatul pe care îl folosește<sup>14</sup>. Cu alte cuvinte, o producție ceramică avansată nu este determinată doar de folosirea unei roți rapide, ca fiind una perfecționată prin construcția sa, ci de calitatea modelării, reflectată în produsele realizate, priceperea și experiența olarului fiind decisivă în ultimă instanță<sup>15</sup>. Operațiile necesare modelării pe roată presupun tehnici care sunt dificil de învățat, necesită abilități dobândite prin ucenicie, respectiv practică repetată și care nu au fost în mod obligatoriu însușite de către toți cei care au confecționat vase de lut<sup>16</sup>. Roata olarului, deși cunoscută în diferite perioade și arii geografice, nu întotdeauna și peste tot a fost folosită conform potențialului presupus. Există suficiente exemple etnografice care indică faptul că roți de același fel au fost utilizate în mod diferit și cu rezultate diferite<sup>17</sup>. Exprimată este chiar părerea că în perioada medievală timpurie ar fi existat doar un singur tip de roată, cea care prin construcția sa poate fi rapidă, iar macro-urmele diferite pe care arheologul le percepe vizual la suprafața vaselor sunt datorate nu aparatului folosit, ci experienței și îndemnării olarului<sup>18</sup>.

De obicei roata înceată este înțeleasă ca un dispozitiv alcătuit dintr-un disc centrat prin intermediul unui orificiu pe un ax imobil (acesta fixat într-un suport stabil oarecare), în jurul căruia discul poate fi rotit cu o mână, cealaltă fiind liberă pentru a modela<sup>19</sup>. Uneori posibilitatea acestui mod de operare a fost pusă la îndoială, deoarece pe orice angrenaj rotativ care generează forță centrifugă utilizarea ambelor mâini ar fi esențială<sup>20</sup>. Impulsurile date suportului pe care se modelează sunt intermitente, în legătură cu diversele operații sau gesturi necesare modelării, deoarece mișcarea rapidă inițială acumulează energie cinetică suficientă, dar treptat aceasta este consumată, datorită fricțiunii cu masa lutului asupra căruia olarul acționează, respectiv presiunii exercitate prin folosirea degetelor.

În lipsa informațiilor convingătoare despre caracteristicile tehnice ale „roților încete” medievale timpurii, am putea presupune că măcar unele dintre ele, cele mai simple, au fost similare dispozitivului desemnat cu o denumire preluată din limba franceză – *tournette*, un disc pivotant. După o opinie, „roata înceată” (denumire incorectă după părerea autorului citat) ar trebui desemnată ca „pivoted turntable”, mai apropiată fiind de dispozitivul denumit *tournette* în limba franceză și care ar genera doar forța centrifugă ce permite numai modelarea sau ajustarea marginii și a buzei vasului<sup>21</sup>. La același autor „roata simplă”, alcătuită dintr-un disc care se rotește în jurul unui pivot ori este învărtită odată cu pivotul, de obicei acționată cu bastonul, ar fi asemănătoare „roții duble” (o roată rapidă), deoarece ea permite modelarea întregului vas cu ajutorul forței centrifuge, mai ales atunci când nu oscilează<sup>22</sup>. Indiferent de

<sup>14</sup> FOSTER 1959: 110.

<sup>15</sup> Spre exemplu GUTHNICK 1988: 105 și FIEDLER 1992, vol. 1: 122.

<sup>16</sup> ROUX 2009: 197; COURTY, ROUX 1995: 17. În zilele noastre ar fi necesari doi ani de învățare și mai mulți ani de practică, mai ales pentru confecționarea unor vase de dimensiuni mai mari (GUTHNICK 1988: 97). Recipiente cu forme și mărimi diferite, respectiv caracteristici geometrice și mecanice, presupun grade diferite de dificultate în timpul modelării. Pe această cale pot fi evaluate abilitățile olarilor (GANDON *et al.* 2011). Un interesant exemplu etnografic în această privință, cu atât mai mult cu cât pe vas apare incizată consemnarea: „Această veche oală am făcut-o eu ... cu toate că eram un tânăr ... la roata maistrului de breaslă, în 1773...” – referința este la recipiente de mari dimensiuni (vas de provizii) și examenul ucenicului (ȘAINELIC, ȘAINELIC 1986: 51). Aceleași sunt competențele necesare modelării pe roată dintr-o singură bucată de lut, dar și confecționării și punerii în formă pe roata înceată a unei eboșe (ROUX 1994: 49).

<sup>17</sup> FOSTER 1959: 101-102, 104, 110-114, cu exemple și trimiteri la bibliografie. În context, interesante sunt acele exemple etnografice care indică refuzul imprumutului roții rapide, utilizată de alți olari în același loc, așadar nefiind vorba despre necunoașterea instrumentului. În situația amintită vasul care trebuia confecționat avea o anumită formă, iar aceasta putea fi obținută doar prin modelare manuală (BALFET 1973: 117-121). Alte exemple la KRAMER 1985: 92-95.

<sup>18</sup> Precizare formulată de Petre Diaconu la o conferință susținută în primăvara anului 1997 la Facultatea de Istorie a Universității București (după TEODOR 2001: 52). A se vedea și DIACONU 1994: 36-37.

<sup>19</sup> Discuri din lut ars ori piatră explicate ca părți componente ale unor roți lente, descoperite în Cehia de astăzi și datate în sec. al IX-lea, respectiv sec. XII-XIII (SKRUŽNÝ 1970).

<sup>20</sup> Unele informații etnografice ar fi fost greșit interpretate (FOSTER 1959: 107). Dar există situații clar înregistrate și care contrazic această opinie. Spre exemplu BALFET 1973: 111-113. Pot fi folosite și ambele mâini în procesul de modelare, pe durata rotirii suportului inițial impulsionat cu o mână. Este cazul turnetei folosite de olarii din Pereruela și Moveros (Spania), a cărei inerție produce suficientă energie cinetică rotativă pentru a fi posibilă chiar modelarea vasului dintr-o singură bucată de lut. De aceea în locul denumirii *rueda = tournette* a fost preferată aceea de „roată de mână” (GELBERT 1994: 61). Surse iconografice indică pentru Egipt și Grecia antică roți acționate cu mâna, inclusiv secvențe în care olarul modelează vasul cu mâna rămasă liberă (DESBAT 2004: 137-138).

<sup>21</sup> FOSTER 1959: 106-110.

<sup>22</sup> FOSTER 1959: 105-106, 109.

modul în care erau puse în mișcare, astfel de roți sunt comparabile celor „rapide ușoare” „mijlocii” sau „grele”, conform unei clasificări mai demult propuse<sup>23</sup>. Cel din urmă autor explică roata înceată de asemenea ca suport pivotant, acționat cu o mână, în timp ce cealaltă modelează. Dar pot fi indicate roți mai grele, acționate în același mod<sup>24</sup>. Turneta (*torniella* în limba italiană) este asimilată unei roți lente<sup>25</sup>.

Separarea olăriei medievale timpurii confecționate la o „roată rapidă” în raport cu cea care a fost realizată la „roata înceată” pare a fi un demers în legătură cu care uneori chiar arheologii interesați de ceramică și-au exprimat nesiguranța<sup>26</sup>. În funcție de caracteristicile vaselor, demersurile susținute cu scopul de a fi determinat tipul de roată folosit nu sunt de dată recentă. Pe de o parte este vorba despre evaluări ale unor urme vizibile la suprafață, pe de alta despre investigații ale microstructurilor pastei ceramice<sup>27</sup>. Se adaugă studiile experimentale asupra ceramicii tradiționale din diverse locuri, produsă de olari care încă mai lucrau după tehnici vechi și cu instrumentar divers.

Din informațiile etnografice sau studiile experimentale este de înțeles că în cazul roților uneori explicate ca „încete” sau asimilate unei turnete (ori variante ale acesteia) etapa inițială a confecționării vasului presupune în principal realizarea unei eboșe, prin suprapunerea succesivă a unor suluri de lut adăugate fundului (de obicei acesta este modelat dintr-o singură bucată), fie cu mâinile libere, fără utilizarea roții în timpul acestei operațiuni, fie prin utilizarea ei, iar forma finală, cu finisaje, este datorată energiei cinetice generate de suportul aflat în mișcare<sup>28</sup>. Totuși, nu a fost exclusă posibilitatea ca uneori vase confecționate la o roată acționată intermitent să fi fost modelate din aceeași masă de lut, însă această roată „înceată” ar fi trebuit să fie una mai grea, capabilă să conserve mișcarea de rotație pe durată mai lungă<sup>29</sup>. Dacă eboșele au fost realizate din suluri de lut, măcar uneori porțiunile de îmbinare între ele ar trebui să fie vizibile pe vasul deja ars în cuptor și mai ales pe suprafața sa interioară<sup>30</sup>. Deși mai rar, acest aspect a fost remarcat și în cazul olăriei medievale timpurii confecționate la roata înceată din spațiul care interesează aici<sup>31</sup>.

Ca definiții pentru vasele confecționate pe roata acționată cu o mână, în timp ce cu cealaltă olarul modelează lutul (cea ce ar însemna o roată înceată), a fost propusă o anumită morfologie și decor specific: lipsa profilaturilor drepte sau unghiulare, obișnuite fiind cele rotunjite, arcuite, ondulate; buze tăiate drept; linii sau caneluri orizontale, trasate foarte drept, ca elemente de decor<sup>32</sup>. Sunt caracteristici confirmate de aspectul ceramicii medievale timpurii confecționate la roata înceată, dar nu neapărat specifice acesteia, regăsindu-se și în cazul unor recipiente lucrate cu mâna sau chiar la roata rapidă. Indiferent de forma lor (aproape în totalitate sunt oale) vasele despre care se presupune că au fost confecționate cu ajutorul unei roți încete sunt de obicei recunoscute prin suprafața netedă la interior, uneori cu striuri fine datorate finisajului, nefiind vizibile cu ochiul liber urme mai sigure provocate de roata olarului. Multe dintre vase sunt simetrice la orizontală și verticală, frecvent pereții au grosime constantă la același segment de înălțime, iar îngroșarea acestora se produce dinspre linia diametrului maxim în direcția fundului. La o simplă examinare macroscopică vasele care au fost confecționate din lut amestecat cu nisip mai mult sau mai puțin fin – acestea reprezintă majoritatea – pot fi confundate în privința aspectului pastei, a calității arderii (mediu reducător / mediu oxidant, uneori dificil de precizat în termeni mai siguri) și a rezistenței pereților cu exemplare care au fost produse la roata rapidă, uneori cele două categorii fiind folosite concomitent, chiar în aceeași așezare<sup>33</sup>.

<sup>23</sup> GUTHNICK 1988: 92-93, 106, Fig. 1.e-h.

<sup>24</sup> GUTHNICK 1988: 90.

<sup>25</sup> CUOMO DI CAPRIO 1985: 69.

<sup>26</sup> SEKELJ IVANČAN 2001: 60; GRASSI 2016: 95, 98. Nu în ultimul rând propuneri ezitante care au încercat să identifice diverse tipuri de roți ale olarului (a se vedea nota 6).

<sup>27</sup> În privința cercetării microstructurilor ceramicii au fost formulate și rețineri, deoarece posibile indicii importante au dispărut datorită arderii lutului, apoi prin utilizarea secțiunilor subțiri se înregistrează doar o mică parte din vas (COURTY, ROUX 1995: 20, cu trimiteri la bibliografie). Nici rezultatele unei analize care a combinat mai multe tehnici nu sunt prea încurajatoare (PIERRET 1994: 89-90).

<sup>28</sup> *Wheel coiling technique*, cu delimitarea a patru metode distincte. Această tehnică nu necesită o viteză a roții mai mare de 80 rotații pe minut, indiferent de mărimea recipientului. A se vedea ROUX 2009: 197.

<sup>29</sup> BALFET *et al.* 1983: 63.

<sup>30</sup> ROUX 1994: 52-54; GELBERT 1994: 68. În legătură cu nord-vestul României și olăria medievală timpurie confecționată la roata înceată de acolo au fost remarcate mai curând urme ale finisajului, adică fâșii de striuri fine, orizontale sau oblice, prezente aproape constant pe suprafața interioară a vaselor (STANCIU 2016a: 141).

<sup>31</sup> HEROLD 2002: 164; HEROLD 2004: 21; MERVA 2014: 209; FIEDLER 1992, vol. 1: 121-122; RZEŹNIK 1995: 66-70.

<sup>32</sup> GUTHNICK 1988: 93. Autorul denumesc acest tip de dispozitiv „roată rapidă ușoară”.

<sup>33</sup> Spre exemplu BAJKAI 2015: 23 și STANCIU 2016a: 140.

Este firească presupunerea că în timp producția olăriei confecționate la roata înceată s-a perfecționat, organizată fiind chiar la nivelul unor ateliere, rămase dificil de precizat în termeni mai convingători<sup>34</sup>, însă situațiile concrete dovedesc că procesul a avut un curs neuniform, cu variabile de la regiune la regiune și chiar la nivelul unor spații mai restrânse<sup>35</sup>. Cu trimitere la o datare ceva mai târzie (sec. X-XI) a fost precizată în cazul unor așezări o grupă aparte de vase confecționate la roata înceată, respectiv exemplare care atrag atenția prin calitatea modelării, pereții mai subțiri, dar și prin arderea relativ uniformă, sub control, produsă într-un mediu oxidant, de asemenea prin conformația mai complicată a marginilor oalelor, aspect probabil de explicat în legătură cu folosirea capacelor<sup>36</sup>. Cursul ascendent al acestei producții a fost întrerupt odată cu producția în masă a olăriei confecționate la roata rapidă, prin intermediul unor ateliere bine organizate, capabile să susțină o producție standardizată și eficientă, destinată inclusiv mediului urban aflat în curs de configurare.

Schimbările intervenite în producția, distribuția și consumul olăriei ilustrează doar un aspect al transformărilor complexe și nu ușor de descifrat petrecute pe durata perioadei de tranziție între Antichitate și Evul Mediu, secolului al VII-lea revenindu-i rolul unei presupuse plăci turnante<sup>37</sup>. Cu variabile regionale și cronologice, începând cu secolul al V-lea și evoluții mai accentuate în următoarele două veacuri, s-a produs un declin al producției de ceramică în majoritatea teritoriilor din fostul Imperiu Roman, manifestat prin reducerea calității și a varietății produselor, relativ regres tehnologic, dispariția unor centre de producție și diminuarea comerțului inter-regional cu olărie. În unele zone s-a revenit la o producție casnică și utilizarea în măsură destul de mare a vaselor lucrate cu mâna, alături de altele modelate la roata înceată (sau cu turneta), deși de cele mai multe ori produsele confecționate la roata rapidă nu lipsesc, în cazul acestora de multe ori fiind vorba despre ceramică fină importată.

În mod frecvent aceste schimbări sunt explicate în legătură cu efectele unui proces de ruralizare și destructurare – fie ea parțială – a vieții urbane, dar și cu alte modificări intervenite în structurile economice și sociale, uneori exprimate și prin adoptarea unor noi practici culinare. Adeseori este subliniat rolul pe care noile evoluții politice și demografice l-au avut în impulsivitatea unor astfel de transformări. În raport cu întreg spațiul bazinului carpatic intervenția avarilor, ușor după mijlocul secolului al VI-lea, a determinat schimbări importante și în producția olăriei, dar elementele de continuitate cu vechile medii antice târzii sau influențe din direcția lumii bizantino-balcanice sunt indicate în termeni din ce în ce mai siguri<sup>38</sup>. Este de exclus posibilitatea unui colaps al producției de ceramică din Pannonia cucerită de avari, deoarece aproape peste tot sunt precizate elemente de continuitate cu producția ceramică antică, acesta fiind și cazul Transilvaniei<sup>39</sup>.

<sup>34</sup> Organizarea acestei producții rămâne puțin cunoscută, propunerile de reconstituire fiind sprijinite mai ales pe paralele etnografice. Este dificilă opțiunea între o activitate economică sezonieră susținută în gospodărie (*household industry*) și modelul atelierului individual, cu evoluție spre specializare și tranzacționarea produselor, de regulă în interiorul unei piețe locale, relativ restrânse (PEACOCK 1982: 8-9, 17-31; HEROLD 2014: 224; STANCIU 2016a: 139). A fost propusă sintagma *specializare individuală*, adică indivizii sau gospodăriile care produc pentru consumul local ori ateliere propriu zise, orientate spre același tip de consum (COSTIN 1991: 8). În legătură cu perioada medievală timpurie nu poate fi neglijat rolul unei „producții casnice itinerante”, care putea să transmită tehnologie și anumite forme de vase (GRASSI 2010: 8, 22-23).

<sup>35</sup> Ca exemplu, această observație este repetată în cazul olăriei din partea nord-estică a Ungariei, posibil de datat în sec. al IX-lea (TAKÁCS 2016).

<sup>36</sup> HEROLD 2004: 21, 23, 62; HEROLD 2006: 24, 45-46, 58; HEROLD 2014: 222-223. Cu o astfel de ceramică a fost comparată și o parte mai restrânsă a materialului din așezarea de la Lazuri-Lubi tag (pe Someșul inferior, în nord-vestul României), însă datarea sa a fost propusă pentru sec. al IX-lea, eventual și partea de început a secolului următor (STANCIU 2016a: 146).

<sup>37</sup> O recentă examinare a modelului care explică tranziția de la antichitatea târzie la evul mediu (dar sprijinit cu precădere pe analiza evoluțiilor petrecute în Europa apuseană), este susținută la CURTA 2021: 21-31. În legătură cu aceste transformări, autorul oferă prin cartea citată rezultatele unei investigații complexe, orientată tocmai spre Europa răsăriteană, dar cu prea multe regiuni neacoperite de informații ale surselor literare.

<sup>38</sup> VIDA 1999: 17-18, 177-195.

<sup>39</sup> În legătură cu schimbările produse în întreg bazinul mediteranean, cu unele diferențe între diversele regiuni, a se vedea ARTHUR 2007a și ARTHUR 2007b. Pentru Italia nordică: BROGLIO, GELICHI 1998; GRASSI 2010: 14-24, 56-58. Aceleași constatări în privința regiunii sud-estice a Alpiilor și a zonelor imediat învecinate: BIERBRAUER 1987: 187-224; BIERBRAUER 1990; RODRIGUEZ 1997; CIGLENEČKI 2000: 52-145; LADSTÄTTER 2000: 130-158; LADSTÄTTER 2003; MODRIJAN 2010; MODRIJAN 2020; MODRIJAN, MILAVEC 2011: 158-219; BEKIĆ 2016. Partea central-nordică a Peninsulei Iberice (Castilia): GRASSI 2016: 96-100. Grecia: VIDA, VÖLLING 2000: 13-26, 48-52. Mediterana orientală: VIONIS *et al.* 2009; VIONIS 2013; VIONIS 2020. În legătură cu partea nordică a Peninsulei Balcanice a se vedea CURTA 2013: 172-180. În privința regiunilor dunărene există o mai veche contribuție, care accentua explicația legată de regresul marilor centre urbane de producție a ceramicii începând cu criza din sec. al III-lea, în favoarea unei producții descentralizate, de asemenea diferențele dintre provinciile vestice și cele din bazinul Dunării Mijlocii și Inferioare, în regiunile din urmă activitatea centrelor de producție încetând la răscrucea dintre secolele IV/V (HENNING 1977).

Chiar dacă structurile de bază ale societății și evoluțiile petrecute începând cu ultima treime a secolului al VI-lea și până cu ceva după anul 800 în cadrul Khaganatului Avar (cu un model propriu de organizare) nu pot fi comparate cu cele din fostul spațiu roman, apoi din Imperiul Bizantin, imaginea olăriei folosite și tendințele producției nu par a fi mult diferite. La vest de Dunăre, în legătură cu fostul teritoriu provincial al Pannoniei este indicată prelungirea activității unor ateliere romane târzii după prima jumătate a secolului al V-lea<sup>40</sup>, așa cum în termeni mai mult sau mai puțin siguri ateliere de olărie bazate pe producția vaselor modelate la roata rapidă au fost indicate pentru perioada avară timpurie-mijlocie, inclusiv în Transilvania<sup>41</sup>. Indiferent de categoriile sau tipurile ceramice, cu diferențe morfologice, în privința pastei și a decorului (ceramica fină șampilată, „ceramica cenușie”, „ceramica neagră” sau cea „galben-roșcată dintre Dunăre și Tisa”), producția acestei olării în ateliere bazate pe utilizarea roții rapide este atestată în Khaganatul Avar, cu anumite variabile, până cel târziu spre începutul sau pe parcursul primei jumătăți a secolului al VIII-lea<sup>42</sup>. Sunt concluzii rezultate din examinarea olăriei cunoscute cu precădere din numeroasele descoperiri funerare (informațiile despre așezările din etapa mai timpurie sunt încă destul de puține) și care ar trebui să indice o importantă cezură în producția ceramicii modelate la roata rapidă cândva la răscrucea dintre secolele al VII-lea și al VIII-lea sau pe parcursul primei jumătăți a sec. al VIII-lea, fenomen confirmat la acea dată de răspândirea pe spații întinse a olăriei modelate la roata înceată<sup>43</sup>. A doua jumătate a sec. al VII-lea și prima jumătate a veacului următor corespund în bună parte perioadei avară mijlocie, în legătură cu care pentru întreg bazinul carpatic și unele dintre spațiile învecinate au fost presupuse transformări importante, generate de evoluțiile petrecute în interiorul Khaganatului Avar, foarte probabil determinate sau influențate și de unele schimbări etno-demografice<sup>44</sup>.

Modificările produse în domeniul producției de ceramică pe durata ultimei treimi a sec. al VI-lea și în primele două trei-decenii ale secolului al VII-lea, adică imediat după instalarea avarilor în bazinul carpatic, sunt greu de presupus.

<sup>40</sup> Ca exemplu, olărie considerată a fi în bună parte de tradiție romană în așezările de la Ordacsehi–Kis-töltés și Zamárdi–dülő, la sud de lacul Balaton. Prima dintre ele a fost datată până cel mai devreme spre mijlocul sec. al V-lea, cea de-a doua în a doua jumătate a sec. al V-lea și până în a doua treime a sec. al VI-lea. Este introdusă în discuție o populație romană, a cărei locuire a continuat și după intervenția langobarzilor în regiune (BOCSI 2008 și BOCSI 2012). Chiar dacă nu poate fi mai precis circumscris un eventual atelier sau ateliere, ar trebui să fie o activitate economică susținută în plan local, cel puțin în cazul olăriei destinate folosirii cotidiene. În regiunea fostei provincii *Noricum Ripense* poate fi determinat un orizont post-roman / antic târziu, printre altele caracterizabil și prin persistența ceramicii romane târzii, alături de cea germanică, în condițiile în care surse literare fac de asemenea trimitere la supraviețuirea unui grup de populație romană (MACHÁČEK 1997: 355-357, cu trimiteri la bibliografie).

<sup>41</sup> Ateliere pentru producția ceramicii cenușii fine, cu decor șampilat, în estul Pannoniei, care au continuat activitatea unor centre provincial-romane, preluând și influențe din direcția fostului mediu gepid (VIDA 1999: 37, 42). Astfel de ateliere în care era produsă „ceramică cenușie” au fost localizate în unele zone din fosta Pannonia, dar și în Transilvania, în cel dintâi teritoriu fiind cunoscute și cuptoare folosite în acest scop (VIDA 1999: 50, 59). În legătură cu o parte a acestei olării a fost formulată ipoteza că ar putea fi vorba despre ateliere care înainte lucraseră pentru langobarzi sau chiar că s-ar datora unor meșteri olari (gepizi) plecați din Transilvania. Anumite tipuri ale acestei olării ar proveni din ateliere locale de tradiție germano-antică (VIDA 1999: 44, 59). Probabil derivată din olăria bizantino-balcanică, conținând puternice tradiții antice târzii, este și așa-numita „ceramică neagră” (există și vase modelate la o roată înceată), cu ateliere ipotetic plasate în regiunea dintre lacul Balaton și cotul Dunării, în valea râului Sió, eventual și în alte câteva locuri la vest de Dunăre (VIDA 1999: 63-73). Un centru pentru producția ceramicii a fost presupus în zona localității Szekszárd din sudul Ungariei, ușor la vest de Dunăre, cu ateliere care și-ar fi început activitatea la sfârșitul sec. al VI-lea, iar unul dintre ele ar fi funcționat până la mijlocul sec. al IX-lea (ROSNER 1990). Sub influență pannonică, în perioada avară mijlocie, mai ales de la sfârșitul sec. al VII-lea și începutul sec. al VIII-lea, în jumătatea răsăriteană a interfluviului Dunăre–Tisa se producea o nouă categorie de ceramică confecționată la roata rapidă („galben-roșcată”), dar care în treimea mijlocie a sec. al VIII-lea a fost înlocuită prin generalizarea olăriei modelate la roata înceată (VIDA 1999: 190). Cu referire la perioada avară timpurie-mijlocie, ateliere pentru producția ceramicii și rute de distribuție, a se vedea și ROSNER 1971; ROSNER 1979 și ROSNER 1990.

<sup>42</sup> VIDA 1999: 33-88, 179-195. În privința bazinului carpatic, respectiv a Khaganatul Avar și a continuității tehnologice între olăria antichității târzii și cea din perioada medievală timpurie, a se vedea și Herold 2009, 2015, 2016.

<sup>43</sup> Pentru primele două treimi ale sec. al VII-lea reprezentativă rămâne așezarea de la Dunaújváros–Öreghegy, în care olăria produsă la roata rapidă era frecvent utilizată (BÓNA 1973: 73-76, 150-152). În cimitirul mai nou cercetat la Dunaszentgyörgy, în sud-estul Transdanubiei și datat în perioada avară mijlocie și târzie există multă ceramică confecționată la roata rapidă, dar nu știm dacă mormintele în care a apărut depășesc prima treime sau jumătate a sec. al VIII-lea (KREITER *et al.* 2017 și KISS 2010). Pentru schimbări în producția ceramicii spre începutul perioadei avară târzii a se vedea HEROLD 2014: 226. Este de adăugat observația că lipsește o examinare globală a ceramicii din cimitirele perioadei avară târzii, deși în așezările corespunzătoare, datate în sec. al VIII-lea sau secolele VIII-IX, vase modelate la roata rapidă au fost rareori semnalate și în cantități foarte mici. În cazul Transilvaniei și al regiunilor imediat învecinate spre vest și nord-vest olăria confecționată la roata rapidă este extrem de puțină în mediile funerare datate între ultima treime a sec. al VII-lea și sec. al X-lea (COSMA 2011: 102-108).

<sup>44</sup> POHL 1988: 282-287; POHL 2003: 588-595; DAIM 2003: 487-497. În privința întregii părți sud-estice a Europei ultima treime a sec. al VII-lea a fost înțeleasă uneori ca o veritabilă „turnantă istorică” (NESTOR 1973: 32).

Deși este sprijinit aproape în mod exclusiv pe examinarea detaliată a materialului provenit din descoperiri funerare, un model deja propus oferă o explicație rezonabilă: avarii au adus cu ei olăria tradițională, lucrată cu mâna, dar în procesul de coagulare a structurilor economice și sociale ale Khaganatului a fost preluată producția de atelier, superioară și preexistentă, indiferent că aceasta putea fi în continuare susținută sau reorganizată în locuri distincte<sup>45</sup>.

Ceramica modelată la roata înceată apare izolat în mormintele avar timpurii<sup>46</sup>. În contextul procesului de reorganizare și transformare a producției ceramice, dar nu neapărat ca semn al unui relativ regres tehnologic, în Pannonia estică au fost produse (sfârșitul sec. al VI-lea și prima jumătate a sec. al VII-lea, posibil chiar ușor cu ceva după această dată) vase modelate la roata înceată, din pastă mai fină, cenușie și care prin formă, uneori și decor, copiază olăria confecționată la roata rapidă din perioada avară timpurie-mijlocie, inclusiv pe aceea fină cu ornamente ștampilate (Fig. 1). Este posibil ca astfel de vase să fi fost produse chiar în atelierelor care realizau și o olărie calitativ superioară, cu ajutorul roții rapide<sup>47</sup>, dar este de presupus că aceste imitații erau destinate unei categorii aparte de consumatori. Fără legătură cu această grupă sunt oalele de asemenea confecționate la roata înceată, dar din pastă mai grosieră și în mod obișnuit decorate cu „pieptenele”, cu forme simple și morfologia marginilor simplificată, uneori amintind de vasele lucrate cu mâna. Prezența acestor vase a devenit mai accentuată începând cu ultima treime a sec. al VII-lea, fiind semnalate din cimitire situate la periferia Khaganatului Avar (regiunea Zala din vestul Ungariei, sudul Slovaciei), fără a fi asociate cu olărie confecționată la roata rapidă și cu doar puține vase lucrate cu mâna. Lansarea acestei olării, devenită ulterior producție de masă, indică procesul de descentralizare a atelierelor și ruptura cu tradițiile antice târzii-germanice<sup>48</sup>.

Conform unei aprecieri generale și rezonabile, răspândirea olăriei confecționate cu roata (înceată) s-a produs în mediul slav pe parcursul secolelor VII-VIII<sup>49</sup>. Inițierea unei producții mai mult sau mai puțin organizate ar fi avut loc în cazul Europei Centrale pe durata intervalului delimitat de sfârșitul sec. al VI-lea / începutul sec. al VII-lea și mijlocul sec. al VII-lea, deși opiniile exprimate sunt divergente în această privință<sup>50</sup>. Pe teritoriul actualei Slovacie ar lipsi în secolul al VI-lea<sup>51</sup>, dar după o cronologie ulterioară a olăriei de acolo vase confecționate la roata înceată și ornamentate cu pieptenele erau în uz deja în a doua jumătate a sec. al VI-lea, cel târziu spre sfârșitul acestui veac și începutul sec. al VII-lea (Fig. 3.19-24)<sup>52</sup>. Este puțin probabil ca ceramica modelată la roată (roata înceată) să fie anterioară sec. al VII-lea în regiunea ucraineană a Tisei superioare (Zakarpatt'ia), unde răspândirea completă a acestei categorii s-ar fi produs abia în a doua jumătate a sec. al IX-lea, vasele lucrate cu mâna fiind cele mai numeroase până la răscrucea dintre secolele VIII/IX<sup>53</sup>. În direcția Poloniei de astăzi ceramica modelată la roata înceată s-ar fi răspândit spre mijlocul sau în a doua jumătate a sec. al VII-lea, presupusă fiind chiar o dată ceva mai timpurie în cazul Poloniei sudice și sud-vestice<sup>54</sup>. În concordanță, o lansare mai timpurie a producției acestui tip de olărie a fost mai demult indicată pentru Bohemia, cu trimitere la a doua jumătate a secolului al VI-lea<sup>55</sup>.

În legătură cu un spațiu situat la sud de Dunăre și mediul slav de acolo, Bulgaria de astăzi, opinia obișnuită era aceea că olăria confecționată la roată a fost lansată nu mai devreme de sec. al VIII-lea, vasele lucrate cu mâna fiind cele obișnuite până în acea vreme. Mai nou a fost indicat secolul al VII-lea timpuriu ca dată la care, în Bulgaria nordică cel puțin,

<sup>45</sup> VIDA 1999: 177.

<sup>46</sup> VIDA 1999: 107, 186.

<sup>47</sup> Grupa IIA (VIDA 1999: 107-110). În cimitirul de la Környe mai mult de jumătate dintre vasele găsite în mormintele de acolo aparțin acestui tip de olărie (SALAMON, ERDÉLY 1971: 59). Vase de acest fel nu sunt cunoscute din Marea Câmpie Ungară și nici din Transilvania (VIDA 1999: 109).

<sup>48</sup> Grupa IIB (VIDA 1999: 107, 110, 186, 190, 191). A se vedea și HEROLD 2014: 221-222.

<sup>49</sup> VARADZIN 2010: 19.

<sup>50</sup> PARCZEWSKI 1995: 12.

<sup>51</sup> BIALEKOVÁ 1962: 148; ZÁBOJNÍK 1988: 432.

<sup>52</sup> FUSEK 1992: 294; FUSEK 1994: 306.

<sup>53</sup> Abia din a doua jumătate a sec. al IX-lea olăria lucrată cu mâna ar fi fost depășită de cea confecționată la roata înceată (KOTIGOROŠKO 1977: 97; FYLYPCHUK 2008: 95-96). De altfel, conform unei mai vechi examinări, în întreaga Ucraină nord-vestică slavii au utilizat în sec. VI-VII doar ceramică lucrată cu mâna (RUSANOVA 1976: 21-40; RUSANOVA, TIMOȘCIUK 1984: 16-17, 27-28; BARAN, PRIHODNIUK 1990: 236; MAGOMEDOV, SMILENKO 1990: 398-399).

<sup>54</sup> PARCZEWSKI 1993: 65; PARCZEWSKI 1995.

<sup>55</sup> ZEMAN 1976: 210-212. Presupunere neconfirmată de materialul din foarte întinsa așezare de la Roztoky, unde ceramica modelată la roată (înceată) lipsește chiar din complexurile arheologice cu datare propusă pentru prima jumătate a sec. al VII-lea. A se vedea KUNA, PROFANTOVÁ 2005: 338, 347-349.



vase destinate uzului comun, confecționate la roata înceată, erau deja folosite<sup>56</sup>. Într-un mediu deja pus pe seama slavilor, în regiunea Prekmurje (nord-estul Sloveniei actuale) olăria confecționată la roata înceată și decorată cu pieptenele era sigur produsă și folosită în a doua jumătate a secolului al VII-lea, așa cum indică inclusiv datările cu radiocarbon<sup>57</sup>. În privința aceluiași mediu și a întregului spațiu dintre Munții Alpi și Marea Adriatică precizarea anterioară a fost confirmată prin examinarea unei mai mari cantități de material, de asemenea încadrările cronologice fiind uneori sprijinite de datări cu ajutorul radiocarbonului. În sec. al VI-lea târziu și în prima jumătate a sec. al VII-lea ceramica folosită era lucrată cu mâna, dar pe unele dintre vase apare decor copiat de pe exemplare modelate la roata înceată, iar spre partea finală a sec. al VII-lea era produsă la fața locului olărie confecționată la roata înceată și ornamentată, deși cea lucrată cu mâna încă era cantitativ dominantă. În prima jumătate a sec. al VIII-lea olăria confecționată la roata înceată și ornamentată era masiv produsă acolo, cu un trend crescător în continuare, înlocuind vasele confecționate fără roata olarului<sup>58</sup>.

În regiunile care alcătuiesc spațiul central-sud-estic al arcului alpin (Munții Alpi, adică partea central-sudică a Austriei de astăzi, nord-estul Italiei și Slovenia) s-a produs în secolul al VI-lea o reorientare a locuirii populației indigene (romanică) spre zonele mai înalte și protejate, olăria folosită de aceste comunități păstrând caracteristici tradiționale, deși vasele lucrate cu mâna, ajustate la roată ori integral confecționate la o roată înceată deveniseră obișnuite. Cele din urmă, cu decorul atât de caracteristic ceramicii medievale timpurii din diverse regiuni, sunt acolo de origine locală (Fig. 2)<sup>59</sup>. Indiferent de locația geografică a așezărilor puse pe seama populației romanice din spațiul deja precizat, transformările petrecute în olăria folosită pe parcursul secolului al VII-lea rămân neclare, dar cursul unui proces de uniformizare a producției și consumului devine evident începând cu secolul al VIII-lea<sup>60</sup>. În termeni aproape tranșanți a fost formulată o întrebare considerată a fi una fundamentală pentru întreg spațiul acum în discuție, tocmai în legătură cu apariția slavilor, în legătură cu identificarea acelor elemente din sfera olăriei care ar putea fi legate de prezența acestei populații și care au fost celea preluate la fața locului, de la comunitățile cu care au intrat în contact, separarea celor două componente nefiind un demers simplu<sup>61</sup>. Examinarea materialului poate să susțină astfel de explicații, chiar dacă sunt de supus discuțiilor<sup>62</sup>.

La celălalt capăt al unei diagonale geografice se află Transilvania, regiune poziționată la marginea răsăriteană a bazinului carpatic, respectiv a Khaganatului Avar. O examinare mai nouă a ceramicii medievale timpurii din partea central-sud-estică a bazinului transilvănean a indicat posibilitatea ca puține vase confecționate la o roată înceată și decorate cu pieptenele să fi fost folosite acolo deja în partea finală a secolului al VI-lea și spre începutul secolului următor, asociate fiind cu multă olărie lucrată cu mâna și foarte puține vase modelate la roata rapidă, cele din urmă cu paralele precise în fostul mediu al Regatului Gepid, respectiv în orizontul local care l-a continuat, la fața locului, în secolul al VII-lea. Sigur este că în sec. al VIII-lea olăria confecționată la roata înceată devenise preponderentă în așezările din Transilvania, aspect susținut și de descoperirile funerare puse pe seama așa-numitei „grupe Mediaș”, definită prin biritualism, într-o etapă mai timpurie majoritare fiind mormintele de incinerare, dacă nu chiar cu prezență exclusivă<sup>63</sup>.

Neclare, oricum neverificate, rămân mai vechile estimări în legătură cu spațiul dintre Dunărea inferioară și Carpați („cultura Ipotești-Cândești”), presupusă fiind utilizarea sporadică a unor vase modelate la roata înceată – eventual

<sup>56</sup> KOLEVA 2009.

<sup>57</sup> Așezarea de la Murska Sobota–Nova tabla (GUŠTIN, TIEFENGRABER 2002). În etapa precedentă au fost datate vase lucrate cu mâna al căror decor îl imită pe cel al olăriei modelate la roata înceată, aspect care sugerează cel puțin influențe mai timpurii. Cu informații complementare și alte contribuții din volumul în care cei doi au publicat studiul citat.

<sup>58</sup> BEKIĆ 2016: 94-99, 123-125.

<sup>59</sup> BIERBRAUER 1987; STEINKLAUBER 1990; CIGLENEČKI 1994; CIGLENEČKI 1999; CIGLENEČKI 2000; LADSTÄTTER 2000; PLETERSKI 2008; MODRIJAN, MILAVEC 2011; TICA 2013.

<sup>60</sup> Pentru o etapă mai recentă („medievală timpurie”) a locuirii de acolo: BIERBRAUER 1987: 301-302; CIGLENEČKI 2000: 153-156; LADSTÄTTER 2000: 205-206; MODRIJAN 2010; PLETERSKI 2008: 255-256, 259-261, 273-274; MODRIJAN 2011; MILAVEC 2012; MODRIJAN, MILAVEC 2011: 11-13; TICA 2013: 28-51, 108. În Carinthia a fost desemnată o „perioadă de tranziție” (cca. 590-660), intervenită odată cu intervenția slavilor, slab documentată arheologic, deși surse literare indică locuirea regiunii (EICHERT 2011: 107-113; EICHERT 2013: 419-421). În legătură cu aceiași secol al VII-lea rămâne nerezolvată o întregă serie de probleme și în cazul Sloveniei (spre exemplu MILAVEC 2012: 71-79). Din punctul de vedere al surselor literare și al datelor arheologice, o examinare critică a problemei prezenței timpurii a slavilor în acele regiuni este susținută la CURTA 2010.

<sup>61</sup> CIGLENEČKI 2000: 61.

<sup>62</sup> Spre exemplu BEKIĆ 2016: 119-125.

<sup>63</sup> STANCIU 2013: 342-347. Pentru „grupa Mediaș”, câteva contribuții care trimit la întreaga problematică: HOREDTE 1979; ŢIPLIC 2002-2003; ŢIPLIC 2006: 24-40; TOMEĞEA 2012a; TOMEĞEA 2012b.

doar ajustate cu ajutorul unei turnete – deja în ultima treime a sec. al V-lea și spre începutul sec. al VI-lea<sup>64</sup>. Exemplare confecționate în această tehnică nu au fost sigur documentate în contexte databile în prima jumătate a sec. al VI-lea, dar ar fi reapărut în ultima treime a acestui secol și în primele decenii ale sec. al VII-lea, în perioada următoare devenind categoria de bază a olăriei<sup>65</sup>. Prezența redusă a ceramicii modelate la roata înceată în așezări din sec. al VI-lea situate între Dunărea inferioară și rama sudică a Munților Carpați (aceeași cultură „Ipotești–Cândești”) a fost indicată și prin alte constatări<sup>66</sup>. În privința teritoriului de la est de Carpați (Moldova) rămâne nedovedită mai vechea afirmație că pe întreaga durată a secolelor V-VII a fost produsă și utilizată olărie modelată la roata înceată<sup>67</sup>.

În cazul României aproape în totalitate baza documentară este alcătuită din material provenit din așezări, așadar cu rare posibilități de datare mai precisă a contextelor de proveniență, în acest scop fiind în mod constant folosită chiar ceramica (fragmente de vase cu precădere) și raporturile cantitative dintre categoriile sale tehnologice. Mai sigură este observația că, asemenea tendinței remarcate și în alte regiuni, olăria confecționată la roata înceată a început să se impună, în sensul unei prezențe majoritare, începând cu a doua jumătate sau partea finală a sec. al VII-lea și mai ales pe parcursul secolului al VIII-lea, desigur cu mai mari sau mai mici diferențe regionale<sup>68</sup>. Contextele arheologice sigur databile pe parcursul etapei mai timpurii sunt foarte puține, cu referire la sec. al VII-lea în general, eventual și partea finală a secolului anterior.

Deși mereu intervine problema datărilor în mod serios argumentate, imaginea susținută de materialul provenit din așezări pare să ajusteze observațiile formulate cu ajutorul vaselor depuse în mormintele perioadei avare timpurii. În cele situate pe granița nord-estică a Khaganatului sau în proximitatea acesteia și puse pe seama celei mai timpurii prezențe a slavilor în interiorul bazinului carpatic olăria folosită sugerează apariția într-o etapă ceva mai târzie din evoluția lor internă (punct de greutate presupus pentru sfârșitul secolului al VI-lea și prima treime sau jumătate a sec. al VII-lea) a unor vase confecționate sau doar ajustate cu ajutorul unei roți încete (turnetă), mai rar decorate cu pieptenele. De asemenea, cu aceeași încadrare cronologică a contextelor de proveniență, există vase lucrate cu mâna pe care apare decorul incizat, preluat de la olăria confecționată la roata înceată (sau rapidă). Astfel de observații au fost formulate și în legătură cu unele așezări din nord-vestul României (Fig. 3.1-15)<sup>69</sup> sau din partea central-sud-estică bazinului transilvănean. În așezările din ultima regiune, ca cele de la Poian, Cernat sau Bratei I, au fost găsite și foarte puține vase destinate bucătăriei confecționate la roata rapidă, dar și unele fine cenușii, cu decor șampilat, acest ornament fiind uneori copiat și pe exemplare lucrate cu mâna. În sine prezența cantitativă neînsemnată a unei astfel de olării înlătură posibilitatea unei producții strict locale, fiind vorba despre importuri din mediul care în Transilvania încă mai producea o astfel de ceramică. Probabil că unele dintre vasele lucrate cu mâna imită chiar forme confecționate la roata rapidă, aspect care accentuează contactul vizual cu o astfel de olărie, dar a cărei tehnologie nu a fost preluată<sup>70</sup>. În una dintre locuințele așezării de la Poian ceramica aproape în întregime lucrată cu mâna, alături de puține fragmente din vase confecționate la roata înceată, este asociată cu o fibulă din clasa Werner IC, cu datare propusă în jurul anului 600<sup>71</sup>.

Cum deja s-a văzut, de asemenea cu ajutorul materialului provenit din așezări o datare mai timpurie pentru inițierea unei producții locale cu ajutorul roții încete a fost presupusă și pentru alte regiuni din Europa Centrală sau cea a Dunării inferioare, între sfârșitul secolului al VI-lea și mijlocul secolului al VII-lea. Din apropierea Carpaților nordici, respectiv regiunea Vistulei superioare, merită a fi menționat inventarul unei locuințe de la Wyciąże (Cracovia–Nowa Huta, situl nr. 5), în cazul căreia examinarea dendrocronologică a unor probe de lemn indică arbori tăiați în intervalul 625–

<sup>64</sup> TEODORESCU 1964: 490-491.

<sup>65</sup> TEODORESCU 1964: 492, 494-495.

<sup>66</sup> DOLINESCU-FERCHE 1984: 129; DOLINESCU-FERCHE 1986: 130; TEODOR E. S. 2004: 407.

<sup>67</sup> TEODOR 1978: 26-27; MITREA 1980: 81. După o estimare, pe parcursul secolelor VIII-IX vasele confecționate la roata înceată alcătuiau în regiunea centrală a Moldovei cam jumătate din olăria folosită (MITREA 1980: 89). După un calcul mai vechi, posibil corect, cu referire la Moldova, chiar în sec. al IX-lea olăriei lucrate cu mâna i-ar fi revenit un procent de cca. 30-40% (TEODOR 1968: 272). Un un demers orientat spre această problemă ar trebui reluat, mai ales că în ultimele două-trei decenii au intervenit noi cercetări de teren.

<sup>68</sup> ZAHARIA 1971: 279; TEODOR 1978: 86; BALTAG 1979: 82; STANCIU, MATEI 1994: 143, nota 34; HARHOIU, BALTAG 2006: 377-378, 382-383. Mai vechea constatare a Mariei Comșa, anume aceea că între Carpați și Dunăre ceramica modelată la roata înceată se impune treptat pe parcursul sec. al VII-lea și în primele decenii ale veacului următor (COMȘA 1978: 99-100).

<sup>69</sup> STANCIU 2011: 243, 245-246, cu trimiteri la discuție și bibliografie.

<sup>70</sup> STANCIU 2013: 342-347, cu trimiteri la ilustrație și bibliografie

<sup>71</sup> SZÉKELY 1992: 263, 266, 268; 266, Fig. 15; 267, Fig. 16. Pentru încadrarea cronologică a fibulei a se vedea CURTA 2012: 38.

635, ca urmare a fost presupusă folosirea locuinței până în jurul anului 650. Majoritatea fragmentelor ceramice din inventar sunt lucrate cu mâna, uneori decorate, dar există și foarte puțină ceramică modelată la roata înceată<sup>72</sup>.

Spre deosebire de provinciile din zona Dunării inferioare, în Pannonia și Noricum a fost susținută pe durata perioadei romane imperiale o producție a vaselor de lut destinate bucătăriei și modelate cu ajutorul roții încete<sup>73</sup>. În imediata vecinătate a Alpilor răsăriteni ceramică de uz comun confecționată la roata înceată și uneori decorată cu pieptenele, alături de vase lucrate cu mâna, era folosită în secolele V-VI în așezări situate pe malul sudic al lacului Balaton<sup>74</sup>. În aceeași perioadă a antichității târzii olăria confecționată la o roată înceată și de multe ori decorată cu pieptenele, asemenea celei medievale timpurii, era în mod curent produsă și folosită de populația romană din spațiul central-sud-estic al Alpilor, probabil chiar pe o anumită durată a secolului al VII-lea. Aceeași tendință este indicată și pentru zona Austriei dunărene, presupusă fiind și în acest caz o legătură cu o parte a populației, romană, care în secolul al VI-lea încă mai trăia acolo. Contactele cu slavii așezați în acele teritorii (dar și cu populația din zonele învecinate deja ajunse sub controlul avarilor), pot explica transferul tehnologic al acestui tip de olărie într-un mediu în care obișnuite erau vasele lucrate cu mâna, de luat în considerare fiind și posibilul rol revenit unor meșteri itineranți. Acesta este modelul propus pentru a fi explicată geneza „ceramicii cu tradiție în regiunea Dunării mijlocii” („Keramik der mitteldanubischen Kulturtradition”), variantele sale regionale fiind răspândite în perioada medievală timpurie pe un spațiu considerabil, începând cu interiorul bazinului carpatic și vecinătățile sale<sup>75</sup>.

În perioada care a precedat intervenția avarilor vasele confecționate la roata înceată lipsesc din mediul langobard<sup>76</sup>. Rămân de interes semnalările despre prezența consistentă a ceramicii de uz comun confecționate la roata înceată în așezări din partea sudică a Câmpiei Tisei și puse în legătură cu mediul gepid de acolo (ultima treime a sec. al V-lea – primele două treimi ale sec. al VI-lea), dar semnalările concrete au rămas neclare<sup>77</sup>. Surprinzătoare este comparația care poate fi susținută între olăria medievală timpurie produsă cu ajutorul roții încete și o grupă tehnologică similară (uneori fiind confundate între ele), din ce în ce mai des semnalată chiar din partea sudică a aceleiași Câmpii a Tisei (Banatul, Bačka), remarcată în așezările sarmatice de la sfârșitul secolului al IV-lea, cu o locuire prelungită în perioada hunică, posibil până în jurul mijlocului secolului al V-lea<sup>78</sup>. De regulă sunt oale cu corpul zvelt, alungit, au gâtul evidențiat și marginea precis modelată, de multe ori cu buză relativ orizontală și fațetată, sugerând posibila utilizare a capacelor. De cele mai multe ori modelarea a fost de calitate, indicată de simetria formelor, grosimea constantă a pereților, de multe ori mai subțiri, de remarcat fiind și materialul din care aceste vase au fost realizate, lutul fiind în mod frecvent amestecat cu nisip și adeseori cu mică. Specific este și decorate realizat cu un instrument de felul pieptenelui, cu motive și combinații între ele care pot fi regăsite în olăria antică târzie, dar și pe vasele medievale timpurii<sup>79</sup>. Coincidența este remarcabilă în

<sup>72</sup> POLESKA *et al.* 1998.

<sup>73</sup> COMȘA 1973: 168, nota 4; RUSU-BOLINDEȚ 2007: 115. Vasele lucrate în această tehnică și cu decor specific („ceramică celtică lucrată la roata înceată”) sunt puține în Dacia romană, ca la Napoca, fiind explicate ca rezultat al unei producții locale, de pus pe seama unor coloniști norico-pannonici (RUSU-BOLINDEȚ 2007: 115-116, 119-120). Nu sunt cunoscute indicii despre o eventuală perpetuare a unei astfel de olării după părăsirea provinciei.

<sup>74</sup> BOCSI 2008: 419, 421, 425.

<sup>75</sup> MACHÁČEK 1997: 354-358, cu trimiteri la bibliografie. A se vedea și FUSEK 1994: 98-99, 308. În sensul acestei explicații, discuțiile sunt mult anterioare, spre exemplu COMȘA 1968.

<sup>76</sup> VIDA 1999: 107.

<sup>77</sup> VIDA 1999: 107 (cu trimitere la o mai veche lucrare a lui Ágnes B. Tóth, rămasă în manuscris); BÓNA, NAGY 2002: 129. Mai nou, Ágnes B. Tóth precizează că o grupă a oalele de uz comun din mediul așezărilor gepide prezintă o calitate bună sau medie în privința modelării (pe roata rapidă), semnalate fiind și vase calitativ inferioare în această privință, respectiv exemplare confecționate la o roată înceată. Fără îndoială, aceste informații sunt importante, dar verificarea lor pe materialul concret este necesară. De remarcat este observația că pe ceramica de uz comun decorul realizat cu pieptenele nu lipsește (TÓTH 2006: 95-96).

<sup>78</sup> Mai nou, această asemănare (în trecut chiar confuzia cu ceramica medievală timpurie) a fost indicată la TRIFUNOVIĆ 2017: 215, 218. Au fost presupuse mai vechi origini locale pentru acest tip de ceramică, atestată chiar în mediul roman târziu din vecinătatea sudică a Câmpiei Tisei, în unele așezări din nordul Serbiei (partea sârbească a Banatului și Bačka) fiind prezentă în măsură consistentă sau chiar preponderantă în a doua jumătate a sec. al IV-lea și prima jumătate a secolului următor. Cu ajutorul acestui fel de olărie Stanko Trifunović precizează o arie culturală a populației denumită în unele surse antice *limigantes*, alta decât cea sarmatică din perioada romană târzie și de început a migrațiilor (a se vedea și TRIFUNOVIĆ 2019). Pentru distribuția la orizontală a locurilor de descoperire a se vedea KAPCSOS, MÁRGINEAN 2020: 204, Fig. 2.

<sup>79</sup> VADAY 1984; VÖRÖS 1988; VADAY 1989: 162-163; MASEK 2012: 51, 55; TRIFUNOVIĆ 2017; KAPCSOS, MÁRGINEAN 2020: 191-192.

majoritatea privințelor, însă inițierea și prelungirea acestei producției acestei olării rămân sub semnul întrebării, eventual am putea avea în vedere mediul timpuriu al Regatului Gepid, care a urmat din partea finală a secolului al V-lea. Cum s-a văzut, în Khaganatul Avar producția unor astfel de vase destinate bucătăriei și contactului cu focul a fost inițiată cel mai devreme spre mijlocul secolului al VII-lea, deși informațiile care susțin această precizare provin aproape exclusiv din descoperiri funerare. În privința Pannoniei, este de reamintit că a fost negată sau indicată ca nedovedită posibilitatea existenței vreunei legături între ceramica din secolul al VII-lea și cea din secolele IV-V, respinsă fiind și mai vechea ipoteză despre originea sarmatică a unor tipuri de vase lucrate cu mâna sau la roată<sup>80</sup>.

După o mai veche părere, principala posibilitate de a urmări în timp această legătură (olăria confecționată la roata înceată) ar fi în direcția mediului antic târziu din zona Dunării mijlocii, Khaganatului Avar revenindu-i rolul de a răspândi această tehnică meșteșugărească la slavii din apropiere sa<sup>81</sup>. Este o explicație de acceptat dacă avem în vedere o etapă ceva mai târzie, respectiv durata celei de-a doua jumătăți a secolului al VII-lea și în continuare, așa cum de obicei este precizată perioada în care olăria confecționată la roata înceată a început să se răspândească. Totuși, rămâne neclară secvența inițială a acestui proces, când ceramica de uz comun confecționată la roata înceată și decorată cu pieptenele a început să fie receptată chiar în interiorul Khaganatului. Nu ar trebui să existe motive de îndoială că originea acestei ceramici se află în mediul antic târziu, cunoscută fiind pe durata secolelor al V-lea și al VI-lea mai ales din regiunile central-sud-estice ale Alpilor.

O imagine curioasă este aceea a olăriei folosite în așezarea de la Jucu de Sus (nord-vestul Transilvaniei, pe valea râului Someșul Mic), cu vase de bună calitate, confecționate la roată înceată, la exterior cu obișnuitul decor cu pieptenele și pe suprafața interioară cu „striuri” foarte regulate (*Innenrillung*), asociate cu multe castroane și chiar capace pentru oale, un aspect care indică pentru un interval oarecare de pe parcursul secolului al VIII-lea, poate ceva mai devreme, legături curioase între partea nord-vestică a bazinului transilvănean și tocmai acele regiuni din partea centrală și orientală a arcului alpin (Fig. 4)<sup>82</sup>.

Explicația rezonabilă este aceea că în spațiul Khaganatului Avar, dar și în mediul slavilor timpurii, tehnica modelării vaselor la o roată înceată a fost inițial preluată în zonele de contact cu o olărie locală, preexistentă, respectiv o producție antică târzie. De asemenea, în teritoriul deja locuit de slavi puteau exista în mai multe locuri nuclee care au impulsat însușirea noii tehnici, dar nu neapărat la aceeași dată<sup>83</sup>, posibil de luat în seamă fiind și rolul unor olari care susțineau o producție itinerantă. Ca bun exemplu, o „producție casnică itinerantă” din secolele VIII-X, care putea să transmită tehnologie și forme de vase, a fost presupusă pentru regiunea nordică Italiei<sup>84</sup>.

A fost contrazisă contribuția influențelor exercitate din direcția Dunării inferioare la apariția ceramicii confecționate la roată în aria Dunării mijlocii (de multe ori această arie geografică este vag circumscrisă), uneori presupuse chiar în legătură directă cu mișcări ale slavilor spre Europa Centrală, deși anumite contacte între cele două spații puteau să existe<sup>85</sup>. În privința spațiului Dunării inferioare (la sud de Munții Carpați) mai probabile sunt un transfer de tehnologie și anumite împrumuturi din mediul antic târziu / bizantin timpuriu, la olăria în curs de transformare din regiunile de la sud și est de Carpați ale României de astăzi. În această privință nu există explicații duse până la capăt.

Arheologii au indicat în repetate rânduri evoluția unui proces pe parcursul căruia producția olăriei confecționate la roata rapidă, strâns legată de tradițiile tehnologice ale antichității târzii, a fost în bună parte ori complet înlocuită în unele zone de ceramica realizată cu ajutorul unei tehnologii aparent inferioare, bazată pe utilizarea unei „roți încete” sau presupuse variante ale acesteia. În diverse zone astfel de vase, cu decor specific, au devenit un adevărat indicator pentru siturile din perioada medievală timpurie. Este de înțeles că această schimbare a fost una graduală, cu variabile la orizontală și cronologice, punctul de inflexiune fiind de obicei poziționat în a doua jumătate a secolului al VII-lea sau spre finalul acestuia. În mod curios, la răscrucea dintre secolele VI/VII și în prima jumătate a sec. al VII-lea, deși de cele mai multe ori datările nu sunt îndeajuns de argumentate, există indicii despre contacte mai timpurii cu noul tip de olărie și chiar inițierea unei modeste producții locale de acest fel în zone periferice sau imediat învecinate granițelor Khaganatului Avar, așa cum

<sup>80</sup> VIDA 1999: 179. A se vedea și BÓNA 1971: 321-323.

<sup>81</sup> COMȘA 1973: 170-171.

<sup>82</sup> STANCIU 2016a: 155-167, 180-181, cu trimiteri la ilustrație și bibliografie.

<sup>83</sup> Spre exemplu FUSEK 1994: 306; MACHAČEK 1997: 354-358 și LADSTÄTTER 2000: 130-164.

<sup>84</sup> GRASSI 2010: 8, 22-23.

<sup>85</sup> Un scurt comentariu critic la MACHAČEK 1997: 378.

au fost cele din partea central-sud-estică a Transilvaniei, bazinul inferior al râului Someș, în nord-vestul României, Slovacia sudică sau partea sud-vestică a Ungariei de astăzi.

Această schimbare în domeniul olăriei, indiferent de explicațiile care ar putea s-o justifice, nu-și are originea în interiorul Khaganatului Avar. Deja în secolele V-VI și mai ales pe durata sec. al VI-lea vasele de uz comun (oale mai ales) modelate la o roată înceată sau doar ajustate cu ajutorul roții olarului și decorate cu pieptenele erau obișnuite în mediul antic târziu dintr-o spațiu învecinat spre sud-vest bazinului carpatic, anume acela din partea central-sudică și răsăriteană a arcului alpin (sau zonele de la nord și est de Marea Adriatică după altă exprimare<sup>86</sup>). În mod frecvent o astfel de olărie este asociată acolo cu vase lucrate cu mâna, în ansamblu fiind de remarcat și restrângerea varietății formelor, în defavoarea celor destinate servirii mesei. Prezente au fost în acel spațiu și țesturile (uneori folosite în legătură cu suporturi circulare, un fel de tipsii), originea acestora fiind de identificat în sudul Europei și lumea mediteraneană în general<sup>87</sup>. Este posibil să nu fie întâmplătoare relativa coincidență între apariția acestei forme ceramice (prezența țesturilor devine mai vizibilă începând cu secolul al VIII-lea), în legătură cu o practică culinară specifică, pe de o parte și răspândirea olăriei confecționate la roata înceată, pe de alta. În orice caz, este aceeași aria geografică în care țesturile și oalele modelate la roata înceată sunt împreună atestate (eventual și acele tipsii), la o dată anterioară intervenției avarilor, însă în imediata vecinătate a teritoriului ulterior ajuns sub controlul lor.

Originile antice târzii ale ceramicii medievale timpurii confecționate la roata înceată au fost mereu indicate, indiferent că trimerile s-au făcut la spațiul înaintea precizat, la regiunile Austriei dunărene sau acelea de la Dunărea inferioară. Acest tip de olărie a fost receptat în două medii distincte. Odată în interiorul Khaganatului Avar din perioada timpurie-mijlocie, dar în timp ce în relativă cursivitate era încă susținută acolo o producție care a continuat-o pe cea antică târzie, cu ateliere bazate pe folosirea roții rapide. Apoi în unele arii periferice sau în apropierea granițelor Khaganatului noul tip de olărie a fost preluat într-un mediu în care vasele lucrate cu mâna erau cele obișnuite, de obicei acesta fiind pus pe seama slavilor timpurii. Olăria confecționată la roata înceată s-a impus în ambele medii, dar factorii care au dus la acest rezultat comun rămân neclari.

Folosirea pe durată lungă a vaselor confecționate fără roata olarului, oale și mai ales forme specifice, ca țesturile și tipsiile, este explicabilă în contextul unei economii de subzistență, ca formă a unei producții casnice, dar și datorită potrivirii lor cu anumite practici culinare. Indiferent de forma mai simplă în care putea să fi fost organizată la început, inițierea producției olăriei confecționate cu ajutorul unei roți încete, în defavoarea unei producții de atelier, bazată pe folosirea roții rapide, s-ar putea datora refuzului unui dispozitiv superior în privința construcției și eficienței sale, mai ales în raport cu acele comunități pentru care vasele modelate fără roata olarului reprezentau înaintea regula. În așezările situate între rama sudică a Munților Carpați și segmentul inferior al Dunării, databile în a doua jumătate a sec. al VI-lea și în prima jumătate a veacului următor, era încă folosită olărie confecționată la roata rapidă, de evidentă tradiție antică târzie, deși vasele produse fără roata olarului erau cele mai numeroase. Cursul schimbărilor din acest domeniu, respectiv decăderea unei producții organizate, alături de fenomenul imitării unor produse înțelese ca fiind superioare, este sugerat de frecvența destul de mare a recipientelor lucrate cu mâna și care au copiat îndeaproape morfologia unor exemplare confecționate la roata rapidă<sup>88</sup>.

Între dispozitivele denumite „roată înceată” și „roată rapidă” există diferențe de construcție, una mai simplă în cazul celei dintâi și mai complexă, perfecționată, în cazul celei de-a doua. Deosebirea esențială constă în potențialul celor două aparate, adică roata rapidă deține capacitatea de a genera o mișcare de rotație continuă, asigurând posibilitatea unor operațiuni susținute în cursivitate, pe când cea lentă produce doar o rotire intermitentă, ca urmare modelarea pe parcursul unor secvențe succesive. Fără îndoială că producția cu ajutorul roții rapide era mai eficientă și putea garanta produse de calitate, dar întotdeauna a intervenit capacitatea olarului de a exploata pe deplin sau nu caracteristicile superioare ale dispozitivului folosit. Exemplele etnografice indică faptul că același tip de roată a fost utilizat în mod diferit și cu rezultate diferite. Cu ajutorul unei roți încete sau variante ale acesteia un olar priceput putea să realizeze vase de foarte bună calitate, comparabile în toate privințele celor confecționate la roata rapidă, așa cum verificarea materialului ne asigură de multe ori.

<sup>86</sup> CURTA 2010.

<sup>87</sup> VIDA 2016. În legătură cu diverse aspecte ale răspândirii și folosirii țesturilor în așezările medievale timpurii din nord-vestul României a se vedea STANCIU 2016b. Tipsiile (tăvițele) folosite pentru coacerea lipiilor sau a pâinii nedospite, adeseori au fost explicate ca semn pentru un mediu specific slavilor, dar a fost de asemenea indicată originea lor în mediul roman, accentuate fiind și semnificațiile lor sociale (CURTA 2017).

<sup>88</sup> DOLINESCU-FERCHE 1984: 130; PALIGA, TEODOR 2009: 135; STANCIU 2011: 227-229, cu Fig. 109.

Formele în care producția ceramică a fost organizată în decursul timpului nu au înregistrat o evoluție lineară, ele au fost mereu influențate de organizarea economică și socială, așa cum au răspuns și unor impulsuri din exterior, iar trecerile, bruște mai ales, de la un model la altul sunt procese greu de explicat<sup>89</sup>. În secolele VIII-IX/X vasele confecționate la roata înceată au devenit omniprezente, indiferent că în fiecare gospodărie au fost asociate cu altele lucrate cu mâna și mai rar cu olărie provenită din ateliere care produceau cu ajutorul roții rapide. În ansamblul său această imagine sugerează o „societate egalitară”<sup>90</sup>, cel puțin din perspectiva folosirii vaselor de lut, mai ales că prezența unor forme deosebite și confecționate din pastă mai fină poate fi rareori consemnată. Unele dintre oalele lucrate cu mâna aveau proprietăți termice adecvate contactului cu focul, poate erau chiar mai potrivite pentru prepararea anumitor feluri de mâncare, prelungite fiind astfel obiceiuri culinare tradiționale. Ar putea fi și una dintre explicațiile pentru perpetuarea olăriei confecționate la roata înceată pe durată destul de lungă, mai ales că olarii au reușit să suplinească necesitățile unor piețe restrânse, active într-o societate integral rurală.

## BIBLIOGRAFIE

- ARTHUR 2007a Arthur, P., *Pots and boundaries. On cultural and economic areas between Late Antiquity and the Early Middle Ages*, in: Bonifay, M., Trégliat, J.-C. (eds.), *LRCW 2. Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean: Archaeology and Archaeometry*, vol. I, BAR International Series, 1662 (I), Oxford, 15-27.
- ARTHUR 2007b Arthur, P., *Form, Function and Technology in Pottery Production from Late Antiquity to the Early Middle Ages*, in: Lavan, L., Zanini, E., Sarantis, Al. (eds.), *Technology in Transition A.D. 300-650*, in series *Late Antique Archaeology*, 4, Leiden, Boston, 159-186.
- BAJKAI 2015 Bajkai, R., *The Latest Findings of the Research of Avar Age Settlements in the Region of Hajdúság*, in: *Ziridava*, 29, 227-254.
- BALFET 1973 Balfet, H., *A propos du tour de potier. L'outil et le geste technique*, in: *L'homme, hier et aujourd'hui. Recueil d'études en hommage à André Leroi-Gourhan*, Paris, 109-122.
- BALFET et al. 1983 Balfet, H., Fauvet-Berthelot, M.-F., Monzon, S., *Pour la normalisation de la description des poteries*, Éd. du CNRS, Paris.
- BALTAG 1979 Baltag, Gh., *Date pentru un studiu arheologic al zonei municipiului Sighișoara*, in: *Marisia*, 9, 75-106.
- BARAN, PRIHODNIUK 1990 Baran, V. D., Prihodniuk, O. M., *Rannelslavyanskije kul'tur'i V-VII vv. y etnopolyticeskaia konsolidaciia slavian (IV)*. *Keramika (IV.6)*, in: *Slaviane*, 231-238.
- BARFORD 2001 Barford, P., *The Early Slavs. Culture and Society in Early Medieval Eastern Europe*, The British Museum Press, London.
- BEKIĆ 2016 Bekić, L., *Rani srednji vijek između Panonije i Jadrana. Ranoslavenski keramički i ostali arheološki nalazi od 6. do 8. stoljeća / The Early Medieval between Pannonia and the Adriatic. Early Slavic Ceramic and other Archaeological finds from the Sixth to Eight Century*, Monografije i Katalozi - Arheološki Muzej Istre, 27, Pula.
- BIALEKOVÁ 1962 Bialeková, D., *Nové včasoslovanské nálezy z juhozápadného Slovenska*, in: *SlovA*, 10, 1, 97-148.
- BIERBRAUER 1990 Bierbrauer, V., *La ceramica grezza di Invigilino-Ibligo, Friuli e i suoi paralleli nell'arco Alpino centrale e Orientale (sec. IV-VII D.C.)*, in: *AMed*, 17, 57-83.
- BIERBRAUER 1987 Bierbrauer, V. (mit Beiträgen von L. Bosio, A. von den Driesch, M. Mackensen und M. Stork), *Invillino - Ibligo in Friaul. Die römische Siedlung und das spätantik-frühmittelalterliche Castrum*, Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, 33, Band I-II, C. H. Beck's Verlagsbuchhandlung, München.
- BOBRINSKII 1991 Bobrinskii, A. A., *Goncharn'ie masterskie i gorn'i vostochnoi Evrop'i (po materialam II-V vv. n.e.)*, Nauka, Moskva.

<sup>89</sup> PEACOCK 1982: 50-51; STARK 2003: 206-208.

<sup>90</sup> HEROLD 2014: 227.

- BOCSI 2012 Bocsi, Z., *Ordacsehi-Kis-töltés és Zamárdi-Kútvolgyi-dűlő 5-6. századi telepeinek kerámiái*, in: Vida, T. (ed.), *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére / Thesaurus Avarorum. Archaeological Studies in Honour of Éva Garam*, Budapest, 187-204.
- BOCSI 2008 Bocsi, Z., *Die Keramik aus zwei spätantiken Siedlungen am Balaton: Ordacsehi-Kis-töltés und Zamárdi-Kútvolgyi-dűlő, Komitat Somogy, Ungarn*, in: Bemann, J., Schmauder, M. (Hrsg.), *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen, Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 25. Bis 28. Februar 2008*, Kolloquien zur vor- und Frühgeschichte, 11, Bonn, 415-430.
- BÓNA 1973 Bóna, I., *VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban*, in: *Fontes Arch. Hungariae*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BÓNA 1971 Bóna, I., *Ein Vierteljahrhundert Völkerwanderungszeitforschung in Ungarn (1945-1969)*, in: *ActaArchHung*, 23, 1-4, 265-336.
- BÓNA, NAGY 2002 Bóna, I., Nagy, M., *Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet*, *Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae*, I, *Monumenta Gepidica*, Ed. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.
- BROGLIO, GELICHI 1998 Broglio, G. P., Gelichi, S., *La ceramica comune in Italia settentrionale tra IV e VII secolo*, in: Saguì, L. (ed.), *Ceramica in Italia: VI-VII secolo. Atti del Convegno in onore di Jhon W. Hayes (Roma, 11-13 maggio 1995)*, *Biblioteca di Archeologia Medievale*, I, Firenze, 209-226.
- CHAPOT 1919 chapot, V., *Tornatura, tornus*, in: Daremberg, Ch., Saglio, E. (eds.), *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, vol. V.1., Paris, 372-375.
- CIGLENEČKI 2000 Ciglenečki, S. (mit Beiträgen von Z. Modrijan, A. Dolenc Vičič, I. Turk), *Tinje nad Loko pri Žusmu. Poznoantična in zgodnjerednjeveška Naselbina / Tinje oberhalb von Loka pri Žusmu. Spätantike und frühmittelalterliche Siedlung*, *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae*, 4, Institut za arheologijo ZRC SAZU, Založba ZRC, Ljubljana.
- CIGLENEČKI 1999 Ciglenečki, S., *Results and Problems in the Archaeology of the Late Antiquity in Slovenia*, in: *ArhVestnik*, 50, 287-309.
- CIGLENEČKI 1994 Ciglenečki, S., *Hohenbefestigungen als Siedlungsgrundeinheit der Spätantike in Slowenien*, in: *ArhVestnik*, 45, 239-266.
- COMȘA 1978 Comșa, M., *Cultura materială veche românească (așezările din secolele VIII-X de la Bucov-Ploiești)*, *Biblioteca de Arheologie*, 33, Ed. Academiei R.S.R., București.
- COMȘA 1973 Comșa, M., *L'origine des marques de potier sur la céramique Slave*, in: Herrmann, J., Otto, K.-H. (Hrsg.), *Berichte über den II. Internationalen Kongress für slawische Archäologie. Berlin 24.-28. August 1970*, vol. III, Berlin, 167-173.
- COMȘA 1961 Comșa, M., *Cu privire la semnificația mărcilor de olar din epoca feudală timpurie*, in: *SCIV*, 12, 2, 291-305.
- COMȘA 1960 Comșa, M., *Discuții în legătură cu pătrunderea și așezarea slavilor pe teritoriul R.P.R.*, in: *SCIV*, 11, 1, 159-166.
- COMȘA 1959 Comșa, M., *Slavii pe teritoriul RPR în sec. VI-X în lumina cercetărilor arheologice*, in: *SCIV*, 10, 1, 65-80.
- COSMA 2011 Cosma, C., *Funerary Pottery in Transylvania of the 7<sup>th</sup> - 10<sup>th</sup> Centuries*, *Ethnic and Cultural Interferences in the 1<sup>st</sup> Millennium B.C. to the 1<sup>st</sup> Millennium A.D.*, 18, Ed. Mega, Cluj-Napoca.
- COSTIN 1991 Costin, C. L., *Craft Specialization: Issues in Defining, Documenting, and Explaining the Organization of Production*, in: Schiffer, M. B. (ed.), *Archaeological Method and Theory*, vol. 3, Tucson, 1-56.
- COURTY, ROUX 1995 Courty, M. A., Roux, V., *Identification of Wheel Throwing on the basis of Ceramic Surface Features and Microfabrics*, in: *JAS*, 22, 17-50.
- CUOMO DI CAPRIO 1985 Cuomo di Caprio, N., *La ceramica in archeologia. Antiche tecniche di lavorazione e moderni metodi d'indagine*, <L'Erma> di Bretschneider, Roma.
- CURTA 2021 Curta, Fl., *The Long Sixth Century in Eastern Europe*, *East Central and Eastern Europe in the Middle Ages*, 450-1450, vol. 72, Brill, Leiden, Boston.
- CURTA 2017 Curta, Fl., *Social identity on the platter. Clay pans in 6<sup>th</sup> - to 7<sup>th</sup> -century ceramic assemblages*, in: López Quiroga, J., Kazanski, M., Ivanišević, V. (eds.), *Entangled Identities and Otherness in Late Antique and Early Medieval Europe*, Oxford, 132-177.

- CURTA 2013 Curta, Fl., *The Beginning of the Middle Ages in the Balkans*, in: *Millenium*, 10, 145-214.
- CURTA 2012 Curta, Fl., "Slavic" Bow Fibulae: Twenty Years of Research, in: *BerRGK*, 93, 1-108.
- CURTA 2010 Curta, Fl., *The early Slavs in the northern and eastern Adriatic region. A critical approach*, in: *AMed*, 37, 285-306.
- DAIM 2003 Daim, F., *Avars and Avar archaeology. An introduction*, in: *Regna and Gentes*, 463-570.
- DESBAT 2014 Desbat, A., *Le tour de potier romain, rota figularis, questions techniques*, in: Rivet, L. (ed.), *Actes du congrès de Chartres (29 mai – 1<sup>er</sup> juin 2014) – Entre Seine et Loire: les Carnutes, des faciès céramiques contrastés. Actualité des recherches céramiques, Société Française d'Étude le Céramique Antique en Gaule*, Marseille, 537-548.
- DESBAT 2004 Desbat, A., *Les tours de potiers antiques*, in: Feugere, M., Gerold, J.-C. (eds.), *Le tournage des origines à l'an Mil: actes du colloque de Niederbronn, octobre 2003*, Monographies Instrumentum, 27, Montagnac, 137-154.
- DIACONU 1994 Diaconu, P., *Recenzii și discuții arheologice*, vol. 1, *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, 12, Ed. Muzeul Dunării de Jos, Călărași.
- DOLINESCU-FERCHE 1986 Dolinescu-Ferche, S., *Contributions archéologiques sur la continuité dacoromaine – Dulceanca, deuxième habitat du VI<sup>e</sup> siècle de notre ère*, in: *Dacia*, N.S., 30, 1-2, 121-154.
- DOLINESCU-FERCHE 1984 Dolinescu-Ferche, S., *La culture Ipotești-Ciurel-Cindești (V<sup>e</sup>-VI<sup>e</sup> siècles). La situation en Valachie*, in: *Dacia*, N.S., 28, 1-2, 117-149.
- DOSTÁL 1994 Dostál, B., *Die frühmittelalterliche Keramik aus Břeclav-Pohansko*, in: Staňa, Č., (Hrsg.), *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Kolloquium Mikulčice, 25.–27. Mai 1993*, ITM, 1, Brno, 219-232.
- EICHERT 2013 Eichert, S., *Zur Absolutchronologie des Ostalpenraums im Frühmittelalter unter besonderer Berücksichtigung 14C-datierter Grabinventare*, in: *BerBayDenkmPfl*, 54, 419-427.
- EICHERT 2011 Eichert, S., *Zur frühmittelalterlichen Besiedlung des Ostalpenraums am Beispiel Kärntens*, in: Drauschke, J., Prien, R., Ristow, S. (Hrsg.), *Untergang und Neuanfang. Tagungsbeiträge der Arbeitsgemeinschaft Spätantike und Frühmittelalter, 3. Siedlungsarchäologie (Mannheim, 13. – 14. Mai 2008). 4. Militaria und Verteidigungsanlagen (Detmold, 1. September 2009)*, Hamburg, 107-124.
- FIEDLER 1992 Fiedler, U., *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau*, vol. 1-2, *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie*, 11, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn.
- FOSTER 1959 Foster, G. M., *The Potter's Wheel: An Analysis of Idea and Artifact in Invention*, in: *Southwestern Journal of Anthropology*, 15, 2, 99-119.
- FUSEK 2009 Fusek, G., *Odtlačky na dnách nádob v Nitre-Šindolke*, in: Dresler, P., Měřínský, Z. (eds.), *Archeologie doby hradištní v České a Slovenské republice: sborník příspěvků přednesených na pracovním setkání Archeologie doby hradištní ve dnech 24.-26.4.2006*, *Archaeologia mediaevalis Moravica et Silesiana*, Suppl., 2, Brno, 99-108.
- FUSEK 1994 Fusek, G., *Slovensko vo včasnoslávskom období*. *Archaeologica Slovaca Monographiae, Studia*, 3, Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra.
- FUSEK 1992 fusek, G., *Zur Chronologie der frühslawischen Periode in der Slowakei*, in: Godłowski, K., Madyda-Legutko, R. (eds.), *Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latènzeit bis zum Frühmittelalter. Materialien des III. Internationalen Symposiums: Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonauegebiet, Kraków-Karniowicze 3.–7. Dezember 1990*, Kraków, 293-294.
- FYLYPCHUK 2008 Fylypchuk, M., *Rajkovec'ka kul'tura v ukrajyns'komu Prykarpatti: chronolohiya i periodyzaciya*, in: *VIA*, 3, 68-135
- GANDON *et al.* 2011 Gandon, E., Casanova, R., Sainton, P., Coyle, T., Roux, V., Brill, B., Bootsma, R. J., *A proxy of potters' throwing skill: ceramic vessels considered in terms of mechanical stress*, in: *JAS*, 38, 1080-1089.
- GELBERT 1994 Gelbert, A., *Tour et tournette en Espagne: recherche de macrotraces significatives des différentes techniques et méthodes de façonnage*, in: *La céramique*, 59-74.
- GODEA 1982 Godea, I., *Das Töpferrad. Vergleichende Anschauung / Roata olarului. Privire comparativă*, in: *Tibiscum*, 4, 19-53.



- GRASSI 2016 Grassi, F., *Production, consumption and political complexity: early medieval pottery in Castile and Southern Tuscany (7th-10th centuries)*, in: Quirós Castillo, J. A. (ed.), *Social complexity in early medieval rural communities. The north-western Iberia archaeological record*, Oxford, 91-112.
- GRASSI 2010 Grassi, F., *La ceramica l'alimentazione, l'artigianato e le vie di commercio tra VIII e XIV secolo*, BAR, International Series, 2125, Archaeopress, Oxford.
- GUŠTIN, TIEFENGRABER 2002 Guštin, M., Tiefengrager, G., *Oblike in kronologija zgodnesrednjeveške lončenine na Novi tabli pri Murski Soboti / Formen und Chronologie frühmittelalterlicher Keramik in Nova tabla bei Murska Sobota*, in: Guštin, M. (Hrsg.), *Zgodnji Slovani. Zgodnesrednjeveška lončenina na obrobju vzhodnih Alp / Frühmittelalterliche Keramik am Rand der Ostalpen*, Ljubljana, 46-62.
- GUTHNICK 1988 Guthnick, E., *Zur Terminologie und Technologie der Töpferscheiben*, in: EAZ, 29, 89-115.
- HARHOIU, BALTAG 2006 Harhoiu, R., Baltag, Gh., *Sighișoara - Dealul Viilor. Monografie arheologică*, vol. I-2, Biblioteca Muzeului Bistrița, Seria Historica, 14, Ed. Accent, Bistrița, Cluj-Napoca.
- HENNING Henning, J., *Entwicklungstendenzen der Keramikproduktion an der mittleren und unteren Donau im 1. Jahrtausend u. Z.*, in: ZfA, 11, 181-200.
- HEROLD 2014 Herold, H., *Insight into the chronology and economy of the Avar Khaganate and the post-Avar Period: pottery production and use in the Carpathian Basin from the late 6<sup>th</sup> to the 10<sup>th</sup> century AD*, in: ActaACarp, 49, 207-229.
- HEROLD 2010 Herold, H., *Zillingtal (Burgenland) – Die awarenzeitliche Siedlung und die Keramikfunde des Gräberfeldes*, Teile 1-2, MR-GZM, 80, 1-2, Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseum, Mainz.
- HEROLD 2006 Herold, H., *Frühmittelalterliche Keramik von Fundstellen im Nordost- und Südwest-Ungarn*, Opuscula Hungarica, 7, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.
- HEROLD 2004 Herold, H., *Die frühmittelalterliche Siedlung von Örménykút 54*, Teil I, VAH, 14, Archäologisches Institut der UAW, Budapest.
- HEROLD 2002 Herold, H., *Die Keramik der awarischen Siedlungsreste von Brunn am Gebirge, Flur Wolfholz, Bezirk Mödling, Niederösterreich*, in: AAustr, 86, 161-181.
- HORED T 1979 Horedt, K., *Die Brandgräberfelder der Mediaşgruppe aus dem 7.-9. Jh. in Siebenbürgen*, in: Chropovský, B. (ed.), *Rapports du III<sup>e</sup> Congrès International d'Archéologie Slave, Bratislava 7-14 septembre 1975*, vol. 1, Bratislava, 385-394.
- KAPCSOS, MĂRGINEAN 2020 Kapos, N., Mărginean, Fl., *Egy 4. század végi – 5. század eleji teleprészlet Konop határában. Kontaktzóna vagy kutatási stádium?* in: Bíró G., Pintér-Nagy K., Szebenyi T. (eds), *Új nemzedék. A szegedi Régészeti Tanszék tehetséggondozásának elmúlt évtizedei. Ünnepi kötet B. Tóth Ágnes, Kulcsár Valéria, Vörös Gabriella és Wolf Mária tiszteletére*, Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről, 7, Szeged, 187-213.
- KEMPKE 2001 Kempke, T., *Slawische Keramik*, in: Lüdtke, H., Schietzel, K. (Hrsg.), *Handbuch zur mittelalterlichen Keramik in Nordeuropa*, vol. 1, Neumünster, 209-256.
- KISS 2010 Kiss, Cs. K., *Dunaszentgyörgy-Kaszástanya*, in: Kisfalud J. (ed.), *Régészeti kutatások Magyarországon 2009*, Budapest, 198.
- KOLEVA 2009 Koleva, R., *Za dolnata hronologicheska granitsa na keramikata na yavno kolelo ot teritoriyata na dнешna Balgariya*, in: *Prinosi kam balgarskata arheologiya*, 5, 18-25.
- KOTIGOROŠKO 1977 Korigoroško, V. G., *Novye dannye k izucheniiu drevnei istorii slavjan Zakarpat'ia*, in: SlovA, 25, 1, 81-102.
- KRAMER 1985 Kramer, C., *Ceramic Ethnoarchaeology*, in: *Annual Review of Anthropology*, 14, 77-102.
- KREITER et al. 2017 Kreiter, A., Skriba P., Bajnóczi B., Tóth M., Viktorik O., Pánczél P., *A dunaszentgyörgyi avar temető kerámiái az archeometria tükrében*, in: Türk A., Balogh Cs., Major B. (eds.), *Hadak útján XXIV. A népvándorlások fiatal kutatóinak XXIV. Konferenciája Esztergom, 2014. november 4-6*, vol. 2, Budapest, Esztergom, 21-102.
- KUNA, PROFANTOVÁ 2005 Kuna, M., Profantová, N., *Počátky raného středověku v Čechách. Archeologický výzkum sídelní aglomerace kultury pražského typu v Roztokách*, Archeologický Ústav AV ČR, Praha.

- LADSTÄTTER 2003 Ladstätter, S., *Handelsbeziehungen der Provinz Noricum in der Spätantike am Beispiel des keramischen Fundmaterials*, in: *Actes du VII<sup>e</sup> Congrès International sur la Céramique Médiévale en Méditerranée, Thessaloniki 11-16 Octobre 1999*, Atena, 303-312.
- LADSTÄTTER 2000 Ladstätter, S., *Die materielle Kultur der Spätantike in der Ostalpen. Eine Fallstudie am Beispiel der westlichen Doppelkirchenanlage auf dem Hemmaberg*, ÖAW, phil.-hist. Kl., Mitt. der Prehist. Komm., 35, Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.
- LETERME 2008 Leterme, C., *Töpferräder und Töpferscheiben: archäologische Befunde und zeitgenössische Abbildungen*, in: Melzer, W. (Hrsg.), *Soester Archäologie und mittelalterliches Handwerk – Eine Standortbestimmung. Beiträge des 10. Kolloquiums des Arbeitskreises zur archäologischen Erforschung des mittelalterlichen Handwerks*, Beiträge zur Archäologie, 9, Soest, 157-168.
- MACHÁČEK 1997 Macháček, J., *Studie zur Keramik der mitteldanubischen Kulturtradition*, in: *SlovA*, 45, 2, 353-418.
- MAGOMEDOV, SMILENKO 1990 Magomedov, B. V., Smilenko, A. T., *Social'no-ekonomiceskoe razvitie naseleñia yugovostochnoi Evrop' i v I t'is. n. e. (VIII). Goncharstvo (VIII.4)*, in: *Slaviane*, 393-401.
- MASEK 2012 Masek, Zs., *Kora népvándorlás kori települések kutatása Rákóczi-falva–Bagi-földek S.-8.-8A. lelőhelyek területén*, in: Petkes, Zs. (ed.), *Hadak Útján XX. Népvándorlásokor Fialat Kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete Budapest-Szigethalom, 2010. október 28-30*, Budapest, 43-59.
- MERVA 2014 Merva, S., *The Analysis of Pottery from 10<sup>th</sup> - 11<sup>th</sup>-century Graves in the Carpathian basin. Technological and Typo-chronological Studies*, in: Doncheva-Petkova, L., Balogh, C., Türk, A. (eds.), *Avars, Bulgars and Magyars on the Middle and Lower Danube. Proceedings of the Bulgarian-Hungarian Meeting, Sofia, May 27–28, 2009*, Sofia, Piliscsaba, 197-262.
- MILAVEC 2012 Milavec, T., *Late Antique settlements in Slovenia after the year 600*, in: Ivanišević, V., Kazanski, M. (eds.), *The Pontic-Danubian Realm in the Period of the Great Migration*, Collège de France – CNRS Centre de Recherche d'Histoire et Civilisation de Byzance, Monographies, 36, Paris, Beograd, 71-88.
- MITREA 1980 Mitrea, I., *Regiunea centrală a Moldovei dintre Carpați și Siret în secolele VI-IX*, in: *Carpica*, 12, 55-142.
- MODRIJAN 2020 Modrijan, Z., *Late Antique settlements in Slovenia and their position in the broader trade network of Late Antiquity (a case of pottery)*, in: Cavada, E., Zagermann, M. (Hrsg.), *Alpine Festungen 400-1000. Chronologie, Räume und Funktionen, Netzwerke, Interpretationen / Fortezze Alpine (secoli V-X). Cronologia, spazi funzioni, sistemi, interpretazioni, Akten des Kolloquium in München am 13. und 14. September 2018*, München, 575-593.
- MODRIJAN 2011 Modrijan, Z., *Continuity in Late Antiquity Slovenian fortified hilltop settlements*, in: Heinrich-Tamáska, O. (Hrsg.), *Keszthely-Fenekpuszta im Kontext spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia, Castellum Pannonicum Pelsonense, 2*, Budapest, Leipzig, Keszthely, Rahden (Westf.), 157-172.
- MODRIJAN 2010 Modrijan, Z., *The Last Phases of the Settlement at Tonovcov Grad (Slovenia). The Ceramic Evidence*, in: Menchelli, S., Santoro, S., Pasquinucci, M., Guiducci, G. (eds.), *LRCW 3. Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean. Archaeology and archaeometry. Comparison between western and eastern Mediterranean*, II, BAR International Series, 2185 (II), Oxford, 687-694.
- MODRIJAN, MILAVEC 2011 Modrijan, Z., Milavec, T. (with contributions of P. Kos, D. Božič, M. Turk, P. Leben Seljak, B. Toškan, J. Dirjec, F. Boschin, K. P. Fazioli), *Poznoantična utrjena naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu. Najdbe / Late Antique fortified settlement Tonovcov grad near Kobarid. Finds*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae, 24, Institut za arheologijo ZRC SAZU, Založba ZRC, Ljubljana.
- NESTOR 1973 Nestor, I., *Autochtones et Slaves en Roumanie*, in: Mihailov, St., Georgieva, S., Gakeva, P. (eds.), *Slavianite i sredizemnomorskiat sviat VI-XI vek. Mezhdunaroden simpozium po slavianska arkeologija, Sofija, 23-29 april 1970*, Sofia, 29-33.
- NICOLESCU, PETRESCU 1974 Nicolescu, C., Petrescu, P., *Ceramica românească tradițională*, Ed. Meridiane, București.
- PALIGA, TEODOR 2009 Paliga, S., Teodor, E. S., *Lingvistica și arheologia slavilor timpurii. O altă vedere de la Dunărea de Jos*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște.

- PARCZEWSKI 1995 Parczewski, M., *Zu den Anfängen der Drehscheibenkeramik im westlichen Polen im Lichte des Fundmaterials aus Zukowice bei Glogów*, in: Poláček, L. (Hrsg.), *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. Bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung. Kolloquium Mikulčice, 24.–26 Mai 1994*, ITM, II, Brno, 9-14.
- PARCZEWSKI 1993 Parczewski, M., *Die Anfänge der frühslawischen Kultur in Polen*, Veröffentlichungen der österreichische Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte, XVII, österreichische Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte, Wien.
- PEACOCK 1982 Peacock, D. P. S., *Pottery in the Roman world: an ethnoarchaeological approach*. Longman Archaeology Series, Longman, London, New York.
- PIERRET 1994 Pierret, A., *Identification des techniques de façonnage: intérêt des données expérimentales pour l'analyse des microstructures*, in: *La céramique*, 75-91.
- PLETERSKI 2008 Pleterski, A. (mit Beiträgen von T. Knific, B. Toškan, J. Dirjec, B. Štular und von M. Belak), *Zgodnjesrednjevska naselbina na Blejski Pristavi. Najdbe / Frühmittelalterliche Siedlung Pristava in Bled. Funde*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae, 14, Institut za arheologijo ZRC SAZU, Založba ZRC, Ljubljana.
- POHL 2003 Pohl, W., *A Non-Roman Empire in Central Europe: the Avars*, in: *Regna and Gentes, 571-595*.
- POHL 1988 Pohl, W., *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567-822 n. Chr.*, C. H. Beck, München.
- POLESKA et al. 1998 Poleska, P., Bober, J., Krąpiec, M., *Das erste dendrochronologisch datierte frühslawische Grubenhaus aus Polen*, in: *Archaeoslavica*, 3, 33-69.
- POSTICĂ 2007 Postică, Gh., *Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistean (secolele V-XIII)*, Bibliotheca Archeologica Moldaviae, 7, Ed. Academiei Române, București.
- RICE 2015 Rice, P. M., *Pottery Analysis. A Sourcebook*, Second Edition, The University of Chicago Press, Chicago and London.
- RODRIGUEZ 2017 Rodriguez, H., *Spätantike Keramik Teurnia Bischofskirche und Xenodocheion*, Redaktionen der Berichte und Kataloge von Josef Eitler und Yvonne Seidel (Hrsg.), Collegium Scientiae, Klagenfurt.
- RODRIGUEZ 1997 Rodriguez, H., *Die Zeit vor und nach der Schlacht am Fluvius Frigidus (394 n. Chr. im Spiegel der südostalpinen Gebrauchskeramik*, in: *AVes*, 48, 153-177.
- ROMÁT, LAKATOS 2014 Romát, S., Lakatos, A., *Késő avar településnyom Nagykaroly Szennyvíztisztító-telepen*, in: *SatuMareSC*, 30, I, 245-258.
- ROMSAUER 1991 Romsauer, *The earliest wheel-turned pottery in the Carpathian Basin*, in: *Antiquity*, 65, 247, 358-367.
- ROSNER 1990 Rosner, Gy., *Keramikerstellung und Handel im Karpaten-Becken in der frühen Awarenzeit*, in: *WosMMúz*, 15, 125-130.
- ROSNER 1979 Rosner, Gy., *Avar kerámia központ Szekszárd környékén*, in: *BBÁMúzÉvk*, 8-9 (1977-1978), 97-108.
- ROSNER 1971 Rosner, Gy., *Die Fragen der Schmuckkeramik der frühen Awarenzeit*, in: *ActaAntHung*, 14, 95-104.
- ROUX 2009 Roux, V., *Wheel Fashioned Ceramic Production during the Third Millenium BCE in the Southern Levant: a perspective from Tel Yarmuth*, in: Rosen, S. A., Roux, V. (eds.), *Techniques and people: anthropological perspectives on technology in the archaeology of the proto-historic periods in the Southern Levant. Mémoires et travaux du centre de Recherche Français à Jérusalem*. Archéologie et sciences de l'Antiquité et du Moyen Âge, 9, Paris, 195-212.
- ROUX 1994 Roux, V., *La technique du tournage: définition et reconnaissance par les macrotraces*, in: *La céramique*, 45-58.
- RUSANOVA 1976 Rusanova, I. P., *Slavianskie drevnosti VI-VII vv. Kultura prazhskogo tipa*, Nauka, Moscova.
- RUSANOVA, TIMOȘCIUK 1984 Rusanova, I. P., Timoșciuk, B. A., *Kodán – slavianskie poseleniia V-VIII vv. na r. Prut*, Nauka, Moscova.
- RUSU-BOLINDEȚ 2007 Rusu-Bolindeț, V., *Ceramica romană de la Napoca: contribuții la studiul ceramicii din Dacia romană*, Bibliotheca Musei Napocensis, 25, Ed. Mega, Cluj-Napoca.
- RZEŹNIK 1995 Rzeźnik, P., *Frühmittelalterliche Töpfertechniken im Lichte der Keramik von der Dominsel zu Wrocław*, in: Poláček, L. (Hrsg.), *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung. Kolloquium Mikulčice, 24.–26 Mai 1994*, ITM, II, Brno, 65-78.

- SALAMON, ERDÉLY 1971 Salamon, Á., Erdély, I. (mit Beiträgen von I. Lengyel und T. Tóth), *Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe*, Studia Archaeologica, 5, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SCHMID 2008 Schmid, D., *Die ältere Töpferei an der Venusstrasse-Ost in Augusta Raurica. Untersuchungen zur lokal hergestellten Gebrauchskeramik und zum regionalen Keramikhandel*, Forschungen in Augst, 41, Augst.
- SEKELJ IVANČAN 2001 Sekelj Ivančan, T., *Early Medieval Pottery in Northern Croatia. Typological and chronological pottery analyses as indicators of the settlement of the territory between the rivers Drava and Sava from the 10<sup>th</sup> to 13<sup>th</sup> centuries AD*, BAR International Series, 914, Archaeopress, Oxford.
- SKRUŽNÝ 1970 Skružný, L., *Ruční hrnčířské kruhy doby hradištní*, in: SborPraga, 24, 1-2, 145-155.
- STANCIU 2016a Stanciu, I., *Așezarea de la Lazuri-Lubi tag (jud. Satu Mare). Aspecte ale locuirii medievale timpurii în nord-vestul României*, Bibliotheca Ephemeris Napocensis, 9, Ed. Mega, Cluj-Napoca.
- STANCIU 2016b Stanciu, I., *Țesturile de lut în așezările medievale timpurii din partea nord-vestică a României (a doua jumătate a sec. VII – sec. IX/X)*, in: *Marmatia*, 13, 33-50.
- STANCIU 2013 Stanciu, I., *The Problem of the Earliest Slavs in Intra-Carpathian Romania (Transylvania and the North-West Vicinity)*, in: *SlovA*, 61, 2, 323-370.
- STANCIU 2011 Stanciu, I., *Locuirea teritoriului nord-vestic al României între antichitatea târzie și perioada de început a epocii medievale timpurii (mijlocul sec. V – sec. VII timpuriu) / The habitation of the north-western territory of Romania between the Late Antiquity and the beginning period of the Early Middle ages (the middle of the 5<sup>th</sup> century – early 7<sup>th</sup> century) (abridged version)* PAT, 4, Ed. Academia Română Centrul de Studii Transilvane, Ed. Mega, Cluj-Napoca.
- STANCIU 2003 Stanciu, I., *Descoperiri medievale timpurii din județele Satu Mare și Maramureș. Date noi, observații și opinii referitoare la ceramica medievală timpurie din nord-vestul României*, in: *Marmatia*, 7, 1, 249-316.
- STANCIU 1994 Stanciu, I., *Așezarea prefeudală de la Lăpușel, jud. Maramureș (cercetările arheologice din anii 1992, 1993)*, in: *EphNap*, 4, 267-322.
- STANCIU, MATEI 1994 Stanciu, I., Matei, Al. V., *Sondajele din așezarea prefeudală de la Popeni-Cuceu, jud. Sălaj. Câteva considerații asupra ceramicii prefeudale transilvănene*, in: *AMP*, 18, 135-163
- STARK 2003 Stark, M. R., *Current Issues in Ceramic Ethnoarchaeology*, in: *JAR*, 11, 3, 193-242.
- STEINKLAUBER 1990 Steinklauber, U., *Der Duel und seine Kleinfunde*, in: *Carinthia*, I, 180, 109-136.
- SZÉKELY 1992 Székely, Z., *Așezări din secolele VI-XI p.Ch. în bazinul Oltului Superior*, in: *SCIVA*, 43, 3, 245-306.
- ȘAINELIC, ȘAINELIC 1986 Șainelic, S., Șainelic, M., *Zona etnografică Chioar*, Ed. Sport-Turism, București.
- TAKÁCS M. 2016 Takács, M., *A Felső-Tisza-vidék és Nyírség 9. századi kerámiaművességének problémás kérdéseiről*, in: Simonyi E., Tomka G. (eds.), „A cserép igazat mond, ha helyette nem mi akarunk beszélni” – *Regionalitás a középkori és kora újkori kerámiában*, *A Magyar Nemzeti Múzeumban 2013. január 9-11. között megrendezett konferencia előadásai*, *Opuscula Hungarica*, 9, Budapest, 45-57.
- TENTIUC 1996 Tentiuc, I., *Populația din Moldova Centrală în secolele XI-XIII*, Ed. Helios, Iași.
- TEODOR 1978 Teodor, D. Gh., *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e.n.. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Ed. Junimea, Iași.
- TEODOR 1968 Teodor, D. Gh., *Contribuții la cunoașterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei*, in: *SCIV*, 19, 2, 227-278.
- TEODOR 2004 Teodor, E. S., *An Update for „Ipotesti-Cândești Culture”*, in: Fusek, G. (Hrsg.), *Zbornik na počest Dariny Bialekovej*, *Archaeologia Slovaca Monographiae, Communicationes Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovacae*, 7, Nitra, 405-414.
- TEODOR 2001 Teodor, E. S., *Ceramica din Muntenia, de la sfârșitul veacului al V-lea până la mijlocul veacului al VII-lea*, Teză de doctorat, București 2001 [[http://esteo.ro/TTW/index\\_est.html](http://esteo.ro/TTW/index_est.html)].
- TEODORESCU 1964 Teodorescu, V., *Despre cultura Ipotesti-Cândești în lumina cercetărilor arheologice din nord-vestul Munteniei (regiunea Ploiești)*, in: *SCIV*, 15, 4, 485-503.
- TICA 2013 Tica, G., *Močna pri Lenartu*, *Arheologija na avtocesta Slovenije*, 35, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Ljubljana.
- TOMEGEA 2012a Tomegea, G., *The analysis of the cremation graves of the biritual necropolises of Transylvania (7<sup>th</sup> and 9<sup>th</sup> centuries)*, in: *BrukenthalAM*, 7, 1, 101-109.

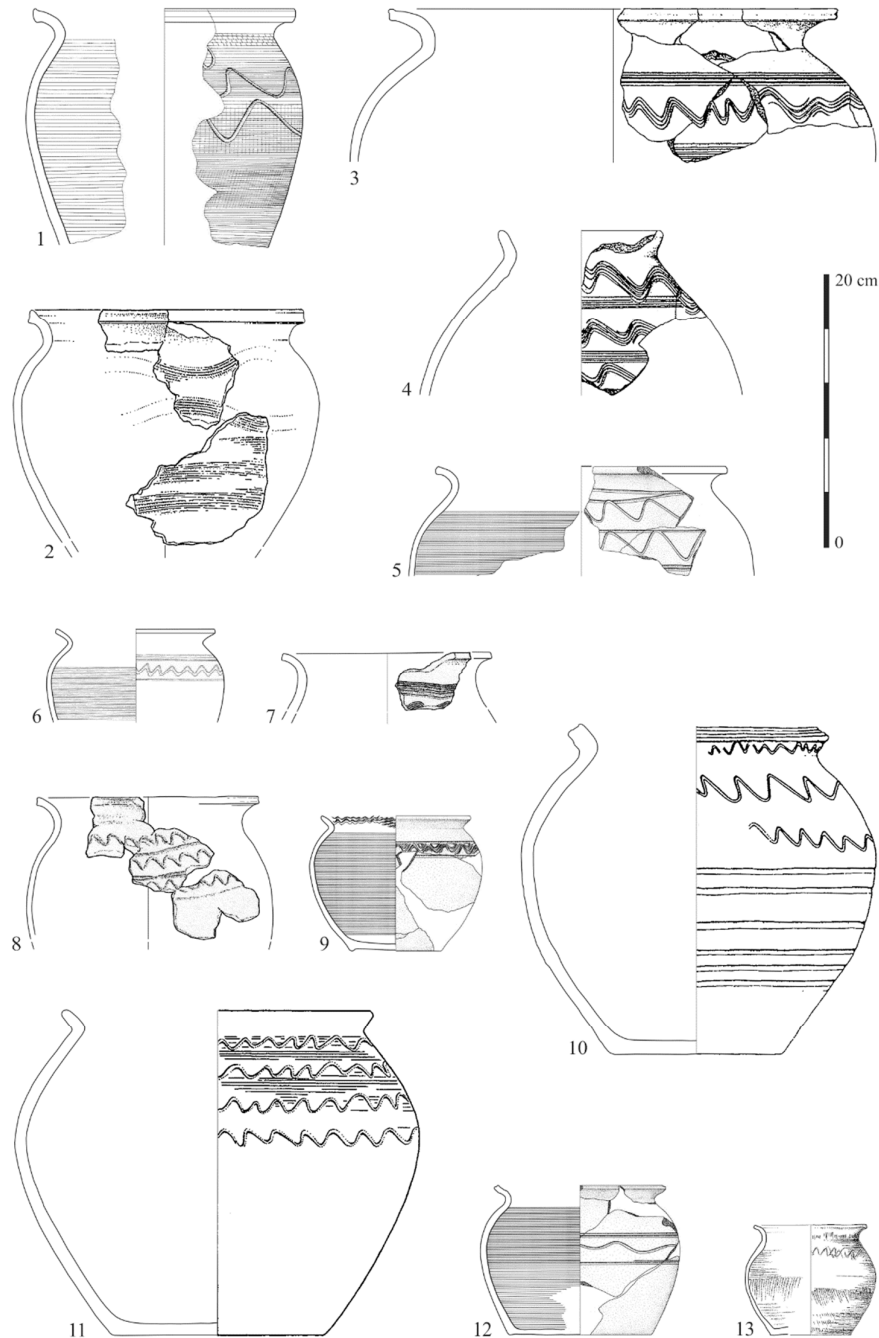
- TOMEGBA 2012b Tomegea, G., *On research problems of biritual cemeteries from Transylvania (7<sup>th</sup> – 9<sup>th</sup> century)*, in: *Crisia*, 42, 9-13.
- TÓTH 2006 Tóth, A. B., *Gepidische Siedlungen im Theissgebiet*, Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae, 4, Monumenta Gepidica, Ed. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.
- TRIFUNOVIĆ 2019 Trifunović, S., *Osnovne činjenice i problemi definisanja arheološke kulture kasnorimskog doba u panonskom Barbarikumu*, in: Gavrituhin, I. O., Trifunović, S. (eds.), *Balkan, Podunavlje i istočna Evropa u rimsko doba i u ranom srednjem veku. Materijali i srpsko-ruske konferencije „Sudbine naroda istočne i južne Evrope – pogled kroz vekove“ (20-26. maja 2014 g. Novi Sad, Beograd)*, Novi Sad, 141-166.
- TRIFUNOVIĆ 2017 Trifunović, S., *Keramika, izgotovljena na ručnom gončarnom krugu, v kul'ture limigantov, in: Evropa ot Latena do Srednevekov'ja: varvarskij mir i rozhdenie slavjanskih kul'tur. K 60-letiju A.M. Oblomskogo, Ranneslavjanskij mir arheologija slavjan i ih sosedej*, 19, Moskva, 215-227.
- ȚIPLIC 2006 Țiplic, I. M., *Transylvania in the Early Middle Ages (7<sup>th</sup> - 13<sup>th</sup> Century)*, Bibliotheca Septemcastrensis, 20, Arbeitskreis für siebenbürgische landeskunde, Altip, Heidelberg, Alba Iulia.
- ȚIPLIC 2002-2003 Țiplic, I. M., *Necropolele de tip Mediaș din Transilvania*, AMN, 39-40, 2, 9-24.
- VADAY 1989 Vaday, A. H., *Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricum*, Antaeus, 17-18, Budapest.
- VADAY 1984 Vaday, A. H., *Késő szarmata agyagbográcsok az Alföldön*, in MFMÉ, 1, 31-42.
- VARADZIN 2010 Varadzin, L., *Hrněčářská výroba ve východní části střední Evropy 6.-13. století v archeologických pramenech*, in: ARozhl, 62, 17-71.
- VIDA 1999 VIDA, T., *Die awarenzeitliche Keramik, I. (6.-7. Jh.)*, VAH, 8, Berlin, Budapest.
- VIDA, VÖLLING 2000 VIDA, T., VÖLLING, T., *Das slawische Brandgräberfeld von Olympia*, Archäologie in Eurasien, 9, Verlag Marie Leidorf GmbH, Rhaden/Westf.
- VIONIS 2020 Vionis, A. K., *Bridging the Early Medieval 'ceramic gap' in the Aegean and the Eastern Mediterranean (7th-9th c.): local and global phenomena*, in: HEROM, 9, 291-325.
- VIONIS 2013 Vionis, A. K., *Considering a Rural and Household Archaeology of the Byzantine Aegean: The Ceramic Spectrum*, in: Bintliff, J., Caroscio, M. (eds.), *Pottery and Social Dynamics in the Mediterranean and Beyond in Medieval and Post-Medieval Times*, BAR International Series, 2557, Oxford, 25-40.
- VIONIS et al. 2009 Vionis, A. K., Poblome, J., Waelkens, M., *The hidden material culture of the Dark Ages. Early medieval ceramics at Sagalassos (Turkey): new evidence (ca AD 650-800)*, in: AnatStud, 59, 147-165.
- VÖRÖS 1988 Vörös, G., *Késő szarmata edénylelet Kiskundorozsma-Kistemplomtanya lelőhelyről*, in: MFMÉ, 1 (1987-1988), 11-23.
- ZAHARIA 1971 Zaharia, E., *Données sur l'archéologie des IV<sup>e</sup> - XI<sup>e</sup> siècles sur le territoire de la Roumanie. La culture Bratei et la culture Dridu*, in: Dacia, N.S., 15, 269-287.
- ZÁBOJNÍK 1988 Zábojník, J., *On the Problems of Settlements of the Avar Khaganate Period in Slovakia*, in: ARozhl, 40, 4, 401-437.
- ZEMAN 1976 Zeman, J., *Nejstarší slovanské osídlení Čech*, in: PamA, 67, 1, 115-235.

## LIST OF ILLUSTRATIONS

- Pl. I. Finer, gray pottery, made on a slow wheel, which imitates shapes produced on a fast wheel. Funerary discoveries in eastern Pannonia, dating to the late sixth century and the first half of the seventh century, possibly even a little later (*apud* VIDA 1999).
- Pl. II. Examples for Late Antique common use pottery, made on a slow wheel (second half of the 5<sup>th</sup> century or late 5<sup>th</sup> century – 6<sup>th</sup> century, sometimes with extended dating in the first half of the 7<sup>th</sup> century): 1. Invillino (Friuli region, on the northeastern border of Italy) (*apud* BIERBRAUER 1987); 2. Zbelovska gora (in northeastern Slovenia) (*apud* CIGLENEČKI 2000); 3, 5, 10. Hemmaberg (Carinthia region, south-eastern Austria) (*apud* CIGLENEČKI 2000 and LADSTÄTTER 2000); 4, 9, 12. Teurnia (Carinthia region, southern Austria) (*apud* CIGLENEČKI 2000 and RODRIGUEZ 2017); 7, 8. Tonovcov grad near Kobarid (in the northeastern part of Slovenia) (*apud* MODRIJAN 2000). 11. Ajdovščina nad Rodikom (in the eastern part of Slovenia) (*apud* CIGLENEČKI 2000); 13. Korinjski hrib pri Velikem Korinju (in the central-southern part of Slovenia) (*apud* CIGLENEČKI 2000). „Striations” („Innenrillungen”) are present on the inner surface of some of the vessels (1, 5-6, 9, 12).
- Pl. III. Handmade pottery, decorated (1, 2, 17-18) and made on a slow wheel, with or without decoration (3-15, 19-24), in this case often being visible on the bottom of the vessels the imprint of the raised spindle of wheels (8, 11-15). Settlements in the north-western part of Romania, dating earlier in an alleged regional phase IIb, positioned towards the end of the 6<sup>th</sup> century and in the first third or half of the 7<sup>th</sup> century: 1, 6, 8-15. Zalău - „Mihai Viteazul Boulevard 104-106”; 2, 4-5, 7. Lazuri - „Lubi tag”; 3 Zalău - „Valea Mâții”. (*apud* STANCIU 2011). Settlements located in the southwestern part of Slovakia, material dating from the second half of the 6<sup>th</sup> century and the first half of the 7<sup>th</sup> century: 17, 21-23. Nitra - „Mikov dvor”, feature 2; 19, 24. Nitra - „Mikov dvor”, feature 199; 20. Nitra - „Mikov dvor”, feature 233; 18. Siladice - „Bodoš I”, feature 9 (*apud* FUSEK 1994). Manufacture of vessels, with visible trace of the raised axis of the potter’s wheel (16, easy graphic processing after KEMPKE 2001).
- Pl. IV. Early Medieval settlement from Jucu de Sus – „TETAROM III”/„Râtul boiler”, Cluj county (on the river Someșul Mic, in the northwestern part of Transylvania), almost entirely researched, with preliminary dating in the second half of the 8<sup>th</sup> century and in the first half of the 9<sup>th</sup> century, but it is assumed that there was an earlier stage of habitation (inventories were to a lesser extent processed). Pottery modeled on a slow wheel, sometimes in the same features being associated pots, bowls, less often lids, along with the fairly frequent presence of „striations” („Innenrillungen”) on the inner surface of the pots. The more exact parallels in the Late Antique environment in the central-southeastern area of the Alpine arc, respectively in the north and northeast of the Adriatic Sea (second half of the 5<sup>th</sup> century – 6<sup>th</sup> century, sometimes with the extension of the data in the first half of the 7<sup>th</sup> century) (*apud* STANCIU 2016).

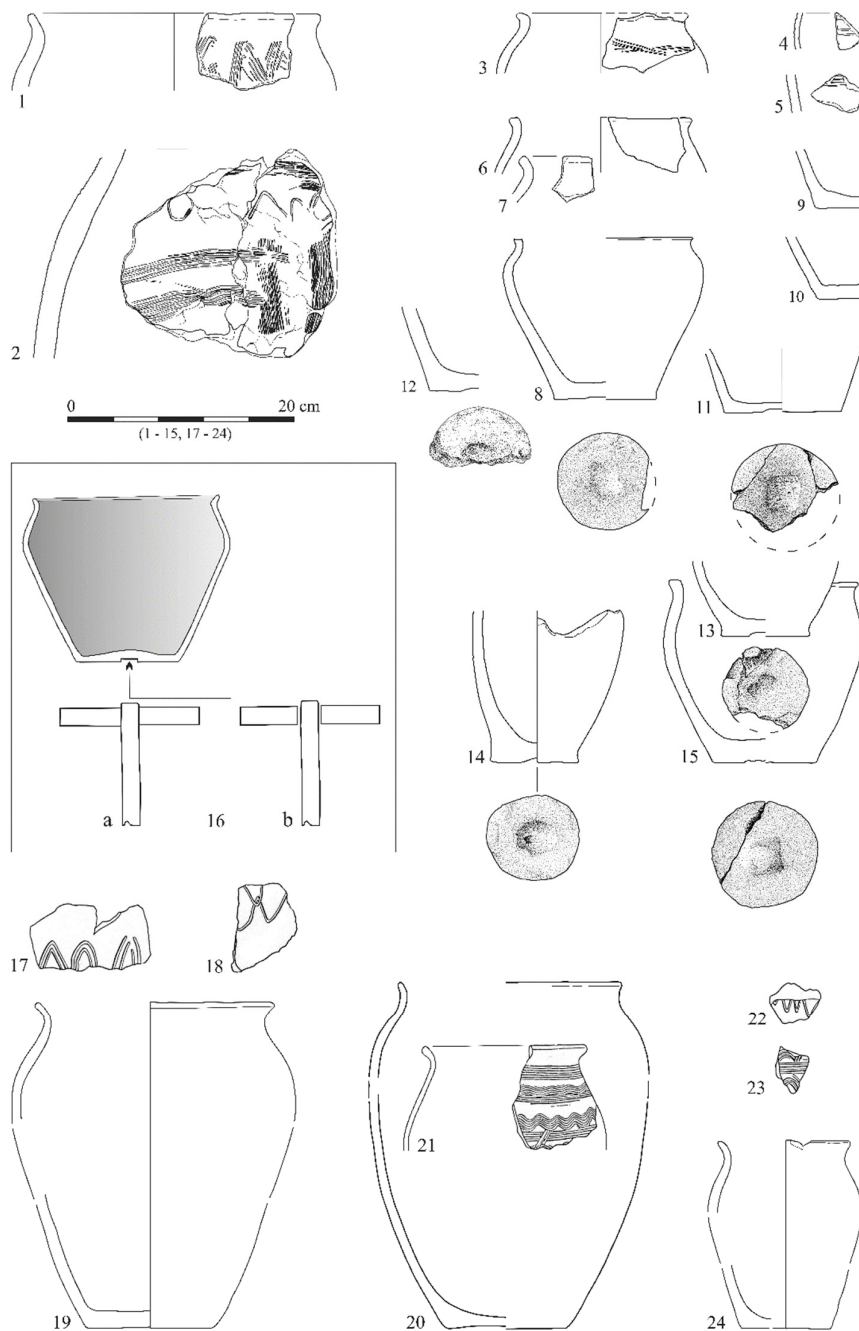


Pl. I. Olărie mai fină, cenușie, confecționată la roata înceată și care imită forme produse la roata rapidă.  
 Descoperiri funerare din Pannonia estică, cu datare spre sfârșitul sec. al VI-lea și în prima jumătate a sec. al VII-lea,  
 posibil chiar la o dată ceva mai târzie (*apud* VIDA 1999).

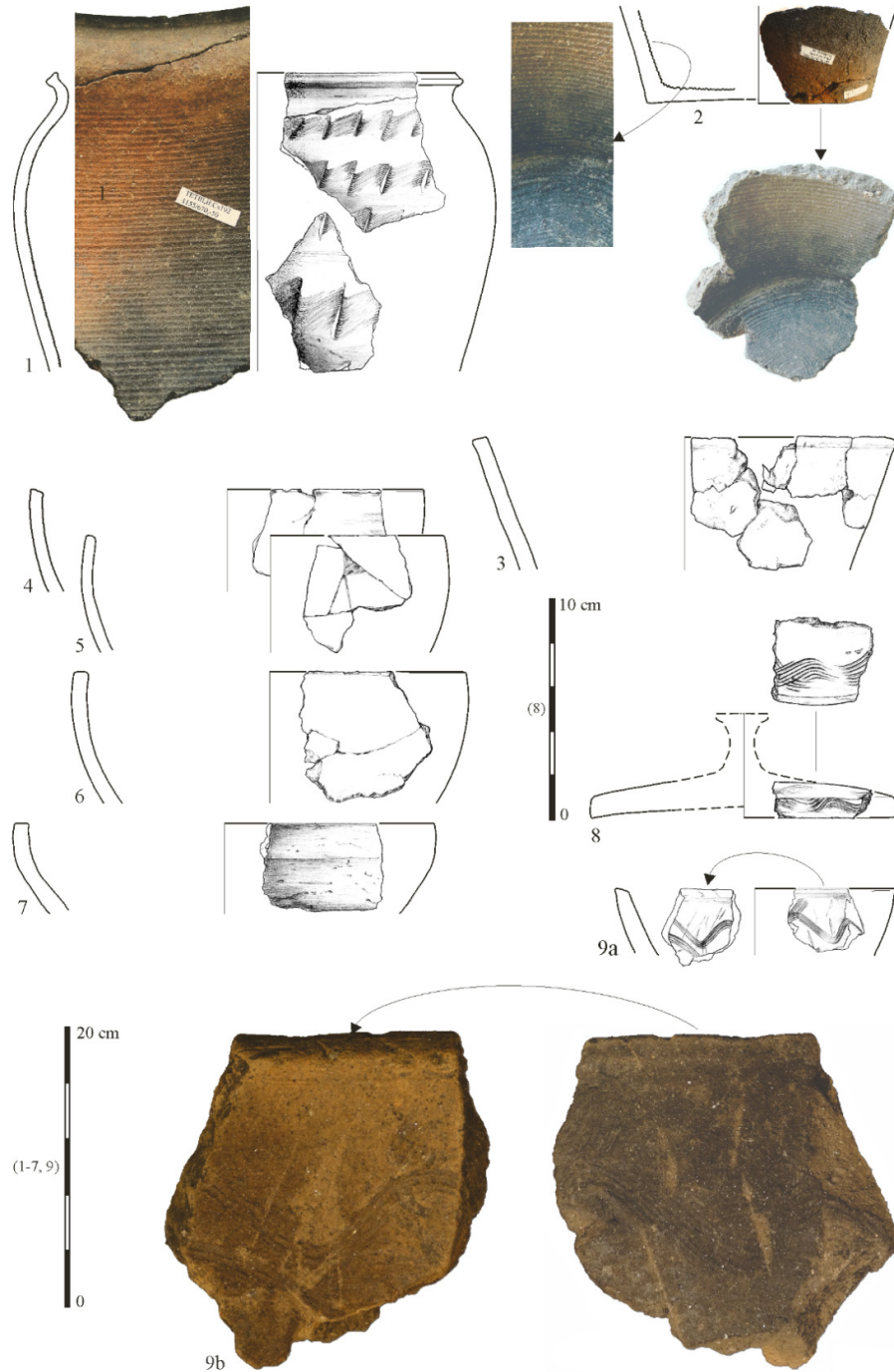


Pl. II. Exemple pentru olăria de uz comun antică târzie, confecționată la roata înceată (a doua jumătate a sec. al V-lea sau sec. al V-lea târziu – sec. al VI-lea, uneori cu datare prelungită în prima jumătate a sec. al VII-lea): 1. Invillino (regiunea Friuli, nord-estul Italiei) (*apud* BIERBRAUER 1987); 2. Zbelovska gora (nord-estul Sloveniei) (*apud* CIGLENEČKI 2000); 3, 5, 10. Hemmaberg (regiunea Carinthia, Austria sud-estică) (*apud* CIGLENEČKI 2000 și LADSTÄTTER 2000); 4, 9, 12. Teurnia (regiunea Carinthia, Austria sudică) (*apud* CIGLENEČKI 2000 și RODRIGUEZ 2017); 7, 8. Tonovcov grad (nord-estul Sloveniei) (*apud* MODRIJAN 2000); 11. Ajdovščina nad Rodikom (în partea estică a Sloveniei) (*apud* CIGLENEČKI 2000); 13. Korinjski hrib pri Velikem Korinju (Slovenia central-sudică) (*apud* CIGLENEČKI 2000). Pe suprafața interioară a unora dintre vase sunt prezente „striuri” – „Innenrillungen” (1, 5-6, 9, 12).





Pl. III. Olărie lucrată cu mâna, decorată (1, 2, 17-18) și confecționată la roata înceată, cu sau fără decor (3-15, 19-24), în cazul acestora de multe ori fiind vizibilă pe fundul vaselor amprenta axului supraînălțat al roții (8, 11-15). Așezări din partea nord-vestică a României, cu datare mai timpurie într-o presupusă fază regională IIb, poziționată spre finalul sec. al VI-lea și în prima treime sau jumătate a sec. al VII-lea: 1, 6, 8-15. Zalău - „Bulevardul Mihai Viteazul 104-106”; 2, 4-5, 7. Lazuri - „Lubi tag”; 3. Zalău - „Valea Mâții” (*apud* STANCIU 2011). Așezări situate în partea sud-vestică a Slovaciei, material datat în a doua jumătate a sec. al VI-lea și prima jumătate a sec. al VII-lea: 17, 21-23. Nitra - „Mikov dvor”, complexul 2; 19, 24. Nitra - „Mikov dvor”, complexul 199; 20. Nitra - „Mikov dvor”, complexul 233; 18. Siladice - „Bodoš I”, complexul 9 (*apud* FUSEK 1994). Confecționarea vaselor, cu urma vizibilă a axului supraînălțat al roții olarului (16, ușoară prelucrare grafică după KEMPKE 2001).



Pl. IV. Așezarea medievală timpurie de la Jucu de Sus – „TETAROM III”/„Rătul boilor”, jud. Cluj (pe râul Someșul Mic, în partea nord-vestică a Transilvaniei), aproape integral cercetată, cu datare preliminară în a doua jumătate a sec. al VIII-lea și prima jumătate a sec. al IX-lea, dar este de presupus existența unei etape mai timpurii a locuirii de acolo (inventarele au fost în mică măsură prelucrate). Ceramică modelată la roata înceată, uneori în aceleași complexe fiind asociate oale, castroane, mai rar capace, alături de prezența destul de frecventă a „striurilor” (Innenrilling) pe suprafața interioară a oalelor. Paralele precise în mediul antic târziu din aria central-sud-estică a arcului alpin, respectiv la nord și nord-estul Mării Adriatice (a doua jumătate a sec. al V-lea – sec. al VI-lea, uneori cu prelungirea datării în prima jumătate a sec. al VII-lea) (*apud* STANCIU 2016).